

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ



УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година IV, број 1

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арачки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Сениша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Ниш 2018.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година IV/1



Ниш 2018.

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. IV, Number 1

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2018.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. IV, Number 1



Niš 2018.

САДРЖАЈ

Вјекослав Л. Бутиган ПОЛИТИЧКА КОНТРАКУЛТУРА ПОБУНЕ ПРОТИВ КАПИТАЛИСТИЧКОГ ГЛОБАЛИЗМА	11
Đokica R. Jovanović MODERNIZACIJA ILI PSEUDOMODERNIZACIJA U OKRILJU PSEUDORETRADICIONALIZACIJE?	25
Владан Павловић Милош Јовановић Владимир Јовановић О ОДНОСУ ЈЕЗИЧКОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У СТАВОВИМА СТУДЕНАТА – КУМУЛАТИВНИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА У ЧЕТИРИ БАЛКАНСКЕ ЗЕМЉЕ	43
Весна Милтојевић ЕВРО-ОПТИМИЗАМ ИЛИ ЕВРО-СКЕПТИЦИЗАМ НИШКИХ СТУДЕНАТА	59
Людмила Валериевна Грибова СОЦИОЛОГИЧЕСКИ РАЗРЕЗ НА ТОЛЕРАНТНОСТТА В СТУДЕНТСКА СРЕДА	71
<i>ПРИКАЗИ</i>	
Љубиша Митровић ДОПРИНОСИ И ИЗАЗОВИ СОЦИОЛОГИЈЕ У СЛОВЕНИЈИ	83
Јордана Марковић О МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ БЕЗ ГРАНИЦА	87



ПОЛИТИЧКА КОНТРАКУЛТУРА ПОБУНЕ ПРОТИВ КАПИТАЛИСТИЧКОГ ГЛОБАЛИЗМА

Резиме

У раду се приказује криза политичке културе „фасадне демократије“ глобализованог капитализма и реакције на њу у виду контракултуре побуне која се шири Европом и другим континентима. Наводе се историјски корени природног права на побуну против олигархијске власти. Даје се један модел контракултуре побуне против глобализованог капитализма Алена Бадјуа.

Кључне речи: политичка култура, политичка контракултура, побуна, глобализам, капитализам.

Политичка култура је облик друштвене културе којим се регулишу односи између грађана и других политичких субјеката и државе, односи између њих и у њима. Под политичком културом се најчешће разуме скуп политичких знања, веровања, ставова, осећања, вредновања, симбола и деловања друштвених група и појединаца, усмерених на функционисање политичког система и појединих његових делова. С обзиром на екстензију и интезитет ових одлика постоје типови политичких култура: парохијални, поданички и партиципативни (Алмонд и Верба); тоталитарни, ауторитарни и демократски; теократски и лаицистички; грађански и социјалистички; диктаторски и либерални... Свако друштво, изузев претполитичких друштава, у складу са својим историјским развојем, економским и друштвеним системом и културом ствара и развија политичку организацију, политичку структуру и политичку културу.

На формирање одређеног типа политичке културе утичу многи фактори, највише економски, социјални и политички процеси и односи, степен развоја опште културе и основне културне вредности. Политичка култура условљена је политичком и социјално-економском структуром, али и утиче на опстајање те структуре или њену промену.

Теорије политичке културе баве се, углавном, системским политичким културама, настојећи да утврде њихово деловање на одржавање и функционисање политичких система. Оне настоје да дефинишу политичку културу, утврде њен однос према политичкој структури, њене типове, начине формирања и развоја, њене детерминанте, њене актере и учинке.

У условима постојања апсолутистичких, ауторитарних, тоталитарних и псеудодемократских политичких система и непоштовања људских слобода и права, јављају се друштвени отпори таквим системима и њима одговарајућим политичким културама, политичким контракултурама. Друштвена побуна је један облик таквог отпора и

политичке контракултуре, која настоји да потисне и замени постојећу, институционалну, етаблирану, политичку културу, успостави нову и помоћу ње оствари циљеве побуњеника.

Побуном се назива један облик социјалне динамике у виду масовне, нелегалне, насилне активности друштвених група са циљем: супротстављања мерама власти које штете њиховим интересима, изнуђивања промена ради побољшавања њиховог друштвеног положаја и остварења неких интереса које не могу да остваре у институцијама друштвеног и политичког система. Јављају се у условима заострених социјално-економских, националних, верских и политичких конфликта, када држава повећаном репресијом настоји да их спречи. Настају спонтано или организовано, као реакције на друштвено-политичку репресију, осујећење групних интереса, угњетавање и понижавање. Најчешће имају краткорочни и ограничени циљ, без већих радикалних антисистемских захтева. Према врсти актера побуне, садржају захтева и циљевима могу да буду политичке, класне, расне, националне, верске, професионалне, културне (уметничке) побуне. Кратко трају, уколико нису увод у друштвене преврате, устанке, револуције и контрареволуције. Завршавају се успешно или неуспешно, слабљењем и нестанком побуне или се гуше државном силом. Побуњеници се служе разним средствима борбе за остваривање својих интереса, почев од пасивног ненасилног отпора, штрајкова, демонстрација на јавним местима и окупирањем јавних простора, грађанске непослушности до уништавања објеката и употребе физичке силе, па и оружја против снага реда и војске.

Побуна се разликује од устанка по томе што устанак има већу масовност и има дубље социјално-политичке мотиве и циљеве. Историја је пуна разних побуна, од оних приказаних у митовима и религијама, побуне робова у старом веку, сељака и градова у средњем веку, радника против капиталиста, поробљених народа против освајача колониста и империјалиста у новом веку и у нашем времену. Побуне могу да буду прогресивне и реакционарне, револуционарне и контрареволуционарне, национално-ослободилачке и поробљивачке.

У савременом друштву честе су побуне против капиталистичког система вредности, незапослености, неједнакости, дискриминације, ограничавања слобода и права грађана, прекомерне експлоатације, загађења животне средине, против отуђења и постварања. Владајући центри моћи своју доминацију остварују највише помоћу медија, медијске пропаганде и манипулације тако да обесправљени људи немају других начина до да се одупру медијској репресији и терору побуном.

Још у античкој филозофској мисли јавила су се схватања о природном праву људи, као генеричких бића, на побуну против тиранске власти. То право је посебно теоријски образлагано у монархомаским теоријама у средњем веку, када се водила борба за превласт између католика и протестаната, на једној страни и црквене и световне власти, на другој; између феудалаца и апсолутистичких владара. У спису „Одбрана против тирана“ (*Vidiciae contra tiranos*, издатом на латинском 1579. године, а 1581. године на француском језику), поред осталог,

разматрају се питања: да ли је допуштено пружити отпор самовољном владару који тлачи поданике и разара државу, ко има право на побуну и која су средства дозвољена против тиранске власти? Према мишљењима једних (Т. Аквински, Ј. Калвин, Ј. Алтузије, Гроцијус) право на побуну имају само нижи државни органи (сталешке скупштине, парламенти), а према другима то право припада свим припадницима државе. О употреби средстава побуне такође је било различитих гледишта, нарочито о томе да ли је допуштено и убиство владара тиранина (тираноцид), посебно с обзиром на то да ли је владар узурпирао власт, или је власт злоупотребљавао на штету поданика. У складу са позитивним одговором на то питање извршено је краљеубиство у Француској Хенрија III и Хенрија IV. У борби против апсолутистичке власти владара порицано је божанско порекло владареве власти и настале су идеје природног права, друштвеног уговора, ограничавања краљевске власти и касније идеје суверенитета народа и државе. Џон од Солсберија у XII веку сматрао је да против тиранске власти поданици имају не само право, него и дужност да се побуне.

Џон Лок је у књизи *Две владе* 1681. године, изнео теорију о две врсте друштвеног уговора. Основним друштвеним уговором између појединаца ствара се друштво, а допунским друштвеним уговором о стварању државне власти за заштиту појединачних права и интереса поданика. Ако владар не поштује овај уговор, народ има право да га збаци са власти.

Право на побуну изведено је из природног права на безбедан и слободан живот и друштвеног уговора између вршилаца власти и поданика-грађана о међусобним правима и дужностима, ради складног друштвеног развоја. Теоријски је разматрано у правно-политичким, социјалним и филозофским теоријама до 18. века, а затим актуализовано у теорији и пракси под утицајем демократизације друштва, успостављања парламентаризма и формирања деморатског јавног мњења.

Албер Каму (Albert Camus) у књизи „Побуњени човек“ (*L'homme revolte*) износи филозофско-антрополошко гледиште о бесмислености света која се може превазићи револтом, побуном као јединим смислом, у којој се човек остварује као слободно биће. Побуна је својство људске природе. Побуњени човек је онај који каже „не“ скрнављењу универзалних вредности људске заједнице. Побуна је извор и чувар људских вредности. Прометеј је за Камуја први побуњени човек. Историју покрећу они који у погодном тренутку знају да се побуне против зла. По Камујевом мишљењу постоје две врсте побуне: метафизичка и историјска. Метафизичка побуна је вредносни став о одбијању човека да пристане на наметнут му животни положај, у виду апсолутне негације или апсолутне афирмације. Побуна апсолутне негације односи се на негацију Бога, а апсолутне афирмације на потврђивање човека против Бога, у којој је човек невин, а Бог апсолутно крив. Метафизичка побуна наставља се у метафизичку револуцију, а она као морална револуција шири се на политику.

Историјске побуне Ками прати кроз моралистичку анализу социјалних револуција у којима долази до разилажења морала и политике. Социјалне револуције које су извођене у име ослобађања обесправљених и угњетаваних извржавале су се у диктатуре, уз масовно коришћење терора за очување освојене власти, јер су огрезле у морални нихилизам. Полазећи од апсолутне негације стварности завршавале су се у негацији постављеног револуционарног циља и проглашавању краја историје, закључује Ками.

Као књижевник-нобеловац, Ками је придавао велики значај уметности као једној врсти побуне против апсурда. Суштина уметности је у побуни против постојеће стварности, у име хуманије стварности, према схватању Камија. Мада је и уметност апсурдни феномен, она представља револт против људске судбине и помаже човеку да истраје у апсурдном животу. Стварањем уметничког дела даје се неки облик људској судбини. А уметнику доноси апсурдну радост кроз свакодневни напор, одмеравање граница истинитог и успостављање склада између идеалног и стварног. Тако је Ками приказао и трећу врсту апсурда.

Глобализовани капитализам инаугурисао је либерални демократски ситем и либералну демократску политичку културу као најбоље политичко уређење друштва, јер је оно стварало најбоље услове за функционисање тржишне привреде и остварење профита. А овакав тип привређивања омогућавао је несметану капиталистичку друштвену репродукцију са повлашћеним друштвеним положајем најбогатијих слојева друштва. Маркс и Енгелс су тврдили да су закони и установе формалне демократије средства власти буржоазије за очување њихових друштвених интереса (Маркс и Енгелс, 1963).

Едгар Морен је крајем 20. века описао дубину кризе културе цивилизације Запада и човечанства и закључио да је неопходно стварати језгро отпора у свакој култури, као основи за нову културу, нове друштвене односе и друкчији живот: „Морамо се одупрети величанственим силама назадовања и смрти“ (Морен, 1983: 308).

Политички плурализам и парламентарна демократија, коју Ален Бадју (Бадју, 2013) назива *капиталопарламентаризам*, створили су привид да преко њега могу да се артикулишу, изразе и остваре интереси већине чланова друштва. Међутим, политичка стварност показала је да најбогатији друштвени слојеви банкара, индустријалаца, власника медија, научних и образовних институција и симболичког капитала, отворено, или из сенке, контролишу политичке институције и политичку свест грађана и манипулишу њиховим политичким (посебно изборним) понашањем према својим потребама. Од десет најмоћнијих медија у Европи шест је у власништву најбогатијих људи (*Политика*, 18. мај). Резултат такве демократије је продубљивање социјалне неједнакости, нарушавање социјалне правде, повећање друштвених конфликта, пораст насиља, криминала, терора и ратова. У најразвијенијим државама Запада смењивале су се владе левице, деснице и центра а најбогатији друштвени слојеви постајали су још богатији, сиромашни још сиромашнији и обесправљенији, степен екс-

платације све већи. То је учинак системске демократске политичке културе усмерене на очување и функционисање капиталистичких друштвених односа који се идеолошки и медијски пропагирају и промовишу у свакој прилици, извозе, а по потреби и ратом успостављају. Са социјално-економским кризама у земљама центра, периферерије и полупериферије капитализма друштвени положај највећег броја људи се погоршава.

То је условило појаву схватања о кризи демократије, неповерење у демократију као фасадне демократије (Хабермас и др.), па и мржњу према демократији. Рансијер (Jacques Ranciere) (2013) тврди да демократију спречавају, изобличавају и кваре олигархијске елите, а онда је оптужују за анархију која, наводно, из ње происходи и спутава друштвени развој. Демократија садржи многе парадоксе у распону од демократског идеала до демократске праксе. Најчешћи облик демократије, у виду репрезентативне демократије, негира њену суштину, јер не обезбеђује владавину народа, као политичког субјекта, већ његових делегираних представника, који настоје да ограниче интензивирање демократије, прекомерну активност грађана у њој и на тај начин остваривање „вишка демократије“. Аутентична демократија се састоји у сталној активности грађана у реформама којима се побољшава постојећи друштвено-политички систем и револуцијама којим се сталном активношћу грађана преображава постојећи друштвено-политички систем у напреднији. Моћне олигархије стварају изборне системе у којима преко монопола кандидовања представника власти и изборним крађама стварају, наводно, „демократску репрезентацију“ за остваривање својих интереса. Резултат тога је политичка апатија и апстиненција грађана, њихова незаинтересованост за опште добро и са тим унутрашња криза демократије. Она се продубљује стварањем наднационалних органа власти у Европској унији, самопрокламановане бриселске елите (криптоелите) и бирократије које немају демократску легитимацију и нису под контролом грађана националних држава: „Деполитизација грађана одвија се подстицањем потрошачког индивидуализма и егоизма, материјалног благостања и остваривања личног хедонизма. Права демократија спречава олигархију да влада у име народа, да располаже јавним животом и богатством, оствари свемоћ над животом појединаца, да друштвом управља ‘моћ роба’ (Рансијер, 2013: 115).

Из овакве демократске праксе Рансијер изводи три типа савремене демократије: *добре*, која се заснива на људским правима и индивидуалним слободама; *лоше*, која почива на егалитаризму и колективизму и *милитантна*, која се успоставља војним интервенцијама извозника демократије и брани силом. Тако демократија добија злочиначке одлике. Наметање демократије силом у функцији је уклањања националних граница за неограничену експанзију мега-капитала и успостаљања светске доминације његових власника. Оне су затворене за имигранте који траже посао у богатим земљама (Рансијер).

Ноам Чомски (Noam Chomsky) показује да су демократија и развој међусобно повезани, па се та веза види и по томе што имају заје-

дничког непријатеља, а то је „губитак суверенитета“ (Чомски, 2013: 79). Губитком суверенитета појединих држава долази до слабљења демократије у њима и способности управљања економском и социјалном политиком на светском тржишту, што спречава њихов развој. Таквим државама намећу се економски и социјални режими, названим неолибералним, који одговарају империјалним силама, а потом се спроводи либерализација економије, коју Чомски сматра навећим непријатељем развоја. Џон Дјуи (Дјуи, 1934) писао је да без економске демократије политичким формама демократије недостаје садржај, радницима слобода и правда. Слобода и правда су главна друштвена питања од чијих одговора зависи живот грађана. Олигархије све чине како би угушиле жудњу људи са слободом и демократијом. А политичка демократија је под великим утицајима инвеститора, кредитора и интереса капитала. Они чине „примарно бирачко тело“ које на различите начине утиче на исход избора кандидата за представнике власти, упакованих као свака роба, у оквиру пропагандне индустрије која треба да „засени и обмане“ секундарне бираче (Чомски, 2013).

У таквим околностима тражи се излаз у напуштању системске политичке културе и развијању антисистемске политичке културе, усмерене на укидање постојећих неправедних друштвено-економских и политичких система и успостављање бољих, праведнијих и хуманијих система.

У глобализованом капиталистичком друштву не постоје подстицаји на побуну, јер су његове елите створиле привид да је то слободан свет, од кога нема бољих светова. Његова социјалистичка алтернатива је поражена: „Тај свет је неприкладан за побуну... такав да нема места да се жели неки бољи (у радикалном смислу) или да се бољем нада“ (Бадју, 2015:16). Нема револуционарних идеологија, дистопије су потисле и замениле утопије. Ипак, по нека слободарска искра из уметности искочи и изазове просветљење људи да боље упознају свет у коме живе. Вокално-инструментална група „Београдски синдикат“ својом песмом „Систем те лаже“ имала је више од осам милиона прегледа на Јутјубу за две недеље, изјавио је Феђа Димовић, један од чланова ове групе (Димовић, 2016).

Јављају се левичарски друштвени покрети попут Индигнадоса (понижених и огорчених), Гуниуена и њиховог следбеника ПОДЕМОСА у Шпанији и масовних протеста и штрајкова у Европи од 2012. На позив Конференције европских синдиката да синдикати Европе обележе Дан европске солидарности и протеста у 23 државе одржани су масовни штрајкови радника новембра 2012. Они су настављени и наредних година све до данас. Најмасовнији су били у Шпанији, Португалији, Италији, Грчкој, Малти и Кипру. Данас се настављају у Француској и Белгији. Гневни радници тиме су изразили супротстављање мерама штедње које су произвеле велику незапосленост и пад животног стандарда. Пружили су отпор глобалном неолибералном капитализму који терет економске кризе пребацује на радне осиромашене слојеве и режимима који су произвели економску кризу и огрезли у корупцију и криминал, а мерама штедње погоршавају живот средњих слојева и најсиромашнијих грађана.

У Солуну је 17 радника окупирао пропалу фабрику хемијских производа „Вио Ме“ и наставило да производи детергенте и сапуне на принципима директне демократије, самоуправљања, упркос сметњама које су им чинили власник фабрике и држава. Ноам Кембел је то коментарисала као „благодет директне демократије“ (*Политика*, 2016).

Индигнадоси (гневни), претежно млади, започели су 2011. године окупирање јавних тргова у највећим градовима Шпаније, Мадриду, Валенсији, Севиљи, Балселони захтевајући смањење стопе незапослених, највише у ЕУ, „директну демократију“, „демократију блиску грађанима“, демократску револуцију. Амерички покрет „Окупирај Волстрит“, радикалне омладине, заузео је тргове са позивом грађанима на непослушност држави и захтевом за успостављање директне демократије. Левичарска партија Сириза у Грчкој искористила је велико незадовољство грађана драстичним падом животног стандарда и повећаном стопом незапослености да понуди левичарску политику развоја и освоји највећи број гласаова на парламентарним изборима. Она је обећала одбрану демократије од неолибералних технократских финансијских управљача који су изазвали дужничку кризу, истисли грађане из политике и наметнули драстичне мере штедње које срозавале квалитет живота на ниво мукотрпног преживљавања. Нажалост, у томе није до сада успела. Моћне силе европских банкара, под претњом искључења Грчке из еврозоне, приморале су Сиризу да сада спроводи политику хегемонског европског капитала, који је допринео енормној задужености Грчке да распродајом националних ресурса враћа дугове.

Побуна грађана у Тунису (2010), Египту (2011) затим у Алжиру, Јордану, Јемenu, још десетак држава северне Африке и блиског Истока (Арапско пролеће и зима) довела је до неких позитивних политичких промена, али и погоршања прилика у државама, у оним у којима су побуне режиране од империјалних земаља.

Повремене експлозије гнева обесправљених указују да се људи не мире са животом у немилосрдној експлоатацији, неслободи и неправди. Петер Слотердијк је у својим психополитичким истраживањима показао да се дуготрајни гнев људи акумулира и кроз културу мржње трансформише у форму политичког пројекта, „страначку форму“. Створена количина гнева се колективно чува, преноси с генерације на генерацију у виду ресантимана, осветничких намера. Залихе гнева се као роба негује од дифузног облика до виших нивоа организације, од „слепог трошења одмах-до пројекта светске револуције у корист понижених“ (Слотердијк, 1915). Гнев је замајач кретања у будућност, сировина за историјско мењање. „Сва историја је историја коришћења гнева“ (Слотердијк, 2015: 98). Владајуће групе свим силама настоје да репресивним мерама угуше рушилачки излив гнева. Мада, уколико се побуњеничке страсти не обједине у „дугорочна сабиралишта гнева“ и не буду координисане „визионарском режијом“, троше се и изумиру, констатује Слотердијк. Оваквим сазнањима Слотердијк је дао вредну парадигму за објашњавање савремених побуна против глобализоване неправде и понижавања радних слојева.

Побуне у арапским државама и Шпанији инспирисали су Алена Бадјуа да артикулише политичку културу тих побуна и формулише један нови модел политичке културе у настајању, политичку контракултуру побуне. Ален Бадју (Alain Badion), француски филозоф, научник, књижевник и политичар, пошао је од поређења две слике света. Прву слику света стварају „властодршци, руководиоци, ‘опинион маркери’, сатрапи и преваранти“ (Бадју, 2013:11). Она приказује свет у брзим променана којима се треба прилагодити или нестати. То прилагођавање треба да обезбеди модернизација схваћена као: технолошке иновације, већа продуктивност, штедња, финансијска стабилност банака, флексибилна тржишта рада, беспошtedна конкуренција. Циљ овакве модернизације је, сматра Бадју, да богати постану још богатији, преко смањења запослених, приватизације свих јавних добара, довођењем на власт корумпираних политичара који ће ресурсе своје земље бесплатно уступити својим господарима.

Другу слику света исцртавају критички интелектуалци који показују наличје модернизације које се огледа у томе што „Међународна заједница“ (најмоћније земље Запада и њихови савезници) у име заштите људских права мења режиме у другим државама ради успостављања парламентаризма „опуномоћеника капитала“ (Маркс) и преко њих глобализује неограничену моћ финансијске и империјалне олигархије. Резултат капиталистичке модернизације је, тврди Бадју, уништавање свих тековина радничког покрета, социјализма и комунизма 1860-1984. године и обнова вредности система империјализма. Таквом стању допринели су „бесконачни опортунизам ‘репрезентативних’ организација, корумпирани синдикати и парламентарне странке“. Политичке партије, синдикати и сервилни интелектуалци више воле власт него да воде политику, схваћену као вештину живота у заједници и трагање за остварењем општег добра, одвојеног од егостичких личних и групних интереса.

Демократија се показала као „застава легионара капитализма, национализма и расизма-ситног (локалног) фашизма“, сматра Бадју. Понављање овакве историје прекидају побуне народа и са њим „буђење историје“. Да би их гушили и предупредили господари света стварају правосудни систем и војну силу. Народу је преостало да обнови и пронађе своје оружје за своју одбрану и еманципацију. Оно се, по схватању Бадјуа, налази у идеји комунизма, али савремено промишљеној и „потхрањеној народним побунама“. Народна побуна може да успе само ако је усклађена са неком идејом (Бадју, 2013: 29). Људи су у праву што се буне, тврди Бадју. Народ је једино стваралац универзалне историје. Мада је побуњени народ хетероген по свом саставу, уједињује га заједничка идеја.

Бадју разликује три врсте побуна: непосредну, латентну и историјску. Непосредне побуне су територијалне побуне које трају 5-6 дана, претежно нихилистичке, предполитичке, уз учешће подземља, без јасне идеје, субјеката и организатора. Латентна побуна се састоји у окупацији фабрика и установа као знак протеста против ускраћивања радних и социјалних права, попут укидања права из радних од-

носа или поштровање услова за остваривање пензија. Историјске побуне су преображене непосредне побуне у политичке које окупљају масе људи на одређеном простору више недеља и месеци, обједињавају разноврсне групе људи, и има јединствене пароле и дугорочни циљ да победи. Она мора да формулише нову идеологију, да створи своју организацију како би омогућила да се енергија масе изрази кроз масовни покрет за стварање масовне егалитарне демократије у циљу еманципације обесправљених људи.

Побуна се разликује од револуције, тврди Бадју, по томе што револуционарни субјекти имају капацитет и ресурсе за преузимање власти. Побуна представља сукоб непосредне демократије и народног покрета са опуномоћеницима капитала и њихове неегалитарне представничке демократије за остварење политичких истина и апсолутне правде. Побуна се испољава кроз догађај, као поновно рађање историје, који има три обележја масовних народних демонстрација: интензификацију, сажимање и локализацију као претполитичке датости из које се рађа нова истина као организација и политичка активност у виду хибридног бића.

Организација је неопходна за успостављање дисциплине догађања. Она је слична комунистичкој партији у интерпретацији Маркса, Лењина и Маоа. Бадју политику дефинише као једну „процедуру истине, која се односи на колектив, обзнањује за шта је колектив способан. На пример, да ли је способан за једнакост?“ (Бадју, 2012:55). Политички плурализам и већинско мишљење поричу политичку истину у име плурализма истина, као скупа различитих судова и услова за њихово изрицање. Бадју, међутим, сматра да постоје четири основне врсте истина: филозофска, научна, уметничка и политичка. Њима додаје и љубавну. Политичка истина постоји као организовани производ догађаја историјских побуна остварених кроз интензификацију, сажимање и локализацију, која идентитетске објекте замењује стварном представом генеричке снаге, адекватном догађају. “Политичка истина је низ последица, организованих под условом да постоји идеја, масовни народни догађај, у којем идентификација, сажимање и локација замењују идентитетски објект и раздвојна имена која иду уз њега, једним стварним представљањем генеричке снаге вишеструког“ (Бадју, 2013:85).¹ Политичка борба је продужено деловање за истину, а против лажи. Према томе, политичка истина постоји у активном процесу и у њему се очитује као процес производње политичких новина, секвенције и политичке револуције. Политичка истина колективно представља човечанство као такво, како се остварује правда, једнакост и универзалност. Политичко угњетавање то негира, ослоњено на доминатна мишљења која имају финансијска, медијска и војна средства, наметнутих као сензуална.

¹ Раздвојним именима Бадју назива „начин да се личи на фиктивни идентитетски објекат“, који држава прописима намеће свом просечном грађанину да би појединци и групе имали заштиту државе. Према онима који су различити од прописаног идентитета, држави су сумњиви јер не деле вредности државне заједнице, попут имиграната који нису асимилвани у националне заједнице западне Европе, па држава према њима предузима посебне мере контроле и репресије.

Интезификација побуне се изражава као борбени активизам, као страст према истини побуне, као ентузијазам учесника у побуни у остваривању водеће идеје. Тај колективни стваралачки занос не траје сувише дуго. Већина људи се враћа свакодневном раду и животу, али у њима остаје некадашња енергија која добија организоване облике.

Сажимање се састоји у издвајању мањине из масе побуњеника, која формулише строга правила понашања и деловања и доследно их спроводи у току побуне, чиме се разграничава од осталих у побуни и ван ње. То је мислећа мањина која операционализује историјску идеју за циљеве побуне. Она је ‘генеричко биће једног народа’ (Бадју, 2013: 90).

Локација се огледа у формулисању и спровођењу „чврстих правила“ о заузимању јавних простора, тргова, фабрика. Та правила су костур политичке контракултуре побуне, нове норме политичке контракултуре. У време историјске побуне масе на одређеном простору обзнају идеју народне генеричности, иако нејасну и магловиту. Нелокализована идеја је немоћна, као што је јавни простор без идеје „нихилистички искок“ каже Бадју (исто). За окупљене побуњене грађане на јавном простору није битан „идентитетски државни идентитат“, већ универзална вредност еманципаторске идеје, њена „генеричка врлина“, она што одушевљава читаво човечанство, а потиче од обичних људи. Они настоје да независно од државних норми дефинишу могућност формирања друкчијег друштвеног поретка од постојећег. И да делокализују место побуне и универзализују идеју правде и еманципације и на сва друга места да је глобализују да буде прихваћена од свих подјармљених људи.

У досадашњој историји, испуњеној разним побунама, увек је стваран идеално-типски модел побуњеничке контракултуре и њена практична реализација са мање или више успеха, које су биле духовне „кртице историје“ које су тражиле више слободе и хуманијег живљења за подчињене. Некада су побунама претходиле идеје, идеологије и утопије еманципације (европски просветитељи). А некада су побуне служиле као инспирације за настанак идеја, идеологија и утопија еманципације (Маркс и следбеници).

Савременом друштву недостају некомпромитоване, алтернативне концепције капиталистичкој организацији друштва. Бадју је дао један концепт савременог комунизма.

Из изложеног се види да у савременом светском друштву постоје три врсте политичке контракултуре према њиховим субјектима и циљу који имају. Једну врсту политичке контракултуре побуне планирају, финансирају, индоктринирају, подстичу и циљно усмеравају за промену „недемократских политичких система“ и непослушних режима светски центри политичке моћи, предвођени САД-ом. Друга врста политичке контракултуре побуне формира се спонтано, изнуђено, од стране очајних, бесних, обесправљених људи који траже правду и остварење својих људских права, организују се, трпе последице репресивног систем, са малим изгледима на успех, ако побуне нису масовније од репресивне силе система. Трећу врсту побуне организују синдикати у виду штрајкова и демонстрација и левичарске

групе са нешто већим изгледима на успех. Представници владајућих политичких система за случај грађанске побуне створили су моћне специјалне војно-полицијске снаге и судско-затворске комплексе за гушење побуна.

Оваквом тренду, по схватању Робинсона, могу да се супротста-ве: глобална радничка класа координираном акцијом, реорганизована радничка удружења, независни синдикати, социјалистички покрети, ширење културе друштвене солидарности и транснационалног отпора. Огромне економске структурне неједнакости не могу да се одрже механизмима контроле и хегемонском доминацијом. „Једино одржи-во решење за кризу глобалног капитализма је темељна редистрибу-ција богатства идући од врха наниже, ка осиромашеном већинском стновништву, линијом демократског социјализма 21. века у коме чо-вечанство више не подразумева рат против самог себе и против при-роде. А таква редистрибуција може се остварити једино кроз масовну транснационалну борбу одоздо, чији је циљ да се спроведе народна демократизација и стане на пут механизмима доминације наметнуте под паролом ‘подстицање демократије’ (Робинсон, 2014:17).

Већина експлоатисаних и потчињених грађана у свету форми-рањем, развојем, практиковањем антисистемске политичке контракул-туре и транснационалном борбом може да разбије механизме намет-нуте доминације мањине и успостави темеље хуманијег друштва и директне демократије. Ова политичка контракултура треба да садржи моделе рационалног понашања, колективног формирања уверења, ко-лективног одлучивања, стратешких интеракција, формирање ефикас-них организација и институција за колективно делање (Елстер, 2014). Основни услов за то је да идеја еманципације дубоко продре у свест потчињених, да постане њихово уверење, животна практично опре-дељење и животни активизам. „Ако хоћете да нешто учините, морате у то чврсто да верујете и да се томе непрестано посвећујете, из дана у дан, да спроводите програме просвећивања, да се активирате. Тако ствари могу да се мењају“ (Чомски, 207:36). Ако незадовољни живо-том људи проводе време гледајући телевизију – нема промена, закључио је Чомски. Свест о неопходности мењања постојећег глобалног економског система треба да продре у најшире друштвене слојеве најразвијенијих земаља, јер су владе које су изабрали у њихово име, а за рачун најбогатијих, створили неправедан економски систем који производи масовно сиромаштво. Тиме се угрожавају људска права милиона људи. И свест о потреби да онемогуће своје ратоборне владе које ратовима широм планете обезбеђују ширење и оплодњу трансна-ционалног капитала (Пеге, 2016). Не чекајући глобалну правду својим свакодневним активностима људи могу да допринесу друштвеним еволутивним и револуционарним променама које воде ка њој.

Без таквих промена империјалне силе у функцији мегакапита-ла ствараће све софистицираније механизме за подчињавање рад-них слојева и њиховом одржавању у прекалистичком (привременом)

стању неизвесности, несигурности и флукутирајућег страха од будућности, гушећи њихову вољу за отпором и побуном. Одлус Хаксли, писац дистопије о *Врлом новом свету* са књигом *Поново у новом врлом свету* (2015) пише да су његове слутње о будућем тоталитаризму, деградацији демократије и поробљености човека пре 80 година надмашене. Слобода је угрожена на перфидан начин да и без физичке принуде човек бива заробљеник мисли и осећања како жели други заробљени ум. Зато је потребно да се образујемо за слободу и поставимо отпорни на манипулације сваке врсте, предлаже Хаксли.

Развој контракултуре побуне стимулише историјске актере, жртве неправде, на остваривање виших степена тимотичких ресурса, воље за ангажовањем у реализацији слободе, људског достојанства, хуманости, једнакости, солидарности, праведности и жеље за победом злотвора.

ЛИТЕРАТУРА

- Бадију, Ален. *Буђење историје*. Београд: Центар за медије и комуникације, Факултет за медије и комуникацију, 2013.
- Бадију, Ален. *Метафизика реалне среће*. Београд: Факултет за медије и комуникације, 2015.
- Благодет директне демократије*. Доступно на: www.politika.rs (приступљено 22. 3. 2016).
- Бутиган, Вјекослав. „Побуна“. У *Социолошки лексикон*. Београд: Службени гласник, 1984.
- Вилијам, Робинсон. *Подстицање демократије. Глобализација, интервенција САД и хегемонија*. Београд: Албатрос плус и Југоисток XXI, 2014.
- Galbraith, John Kenneth. *Anatomija moći*. Zagreb: Stvarnost, 1983.
- Дал, Роберт. *Полиархија*. Београд: Филип Вишњић, 1997.
- Димовић, Феђа. Не памтим да је неко овако бахато, глупо и провидно крао, као што краду Вучић и СНС. Доступно на: www.nspom.rs (приступљено 11. 5. 2016).
- Дјуи, Џон. *Педагогика и демократија*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, 1934.
- Ками, Албер. *Есеји. Побуњени човек*. Београд: Паидеиа, 2008.
- Лок, Џон. *Две расправе о влади*. Београд: Утопија, 2002.
- Лукић, Радомир. *Историја политичких и правних теорија*, I. Београд: Научна књига, 1964.
- Маркс, Карл и Фридрих, Енгелс. *Манифест комунистичке партије*, Београд: Култура, 1963.
- Милс, Рајт. *Моћ, политика и људи*. Нови Сад: Mediterran Publishing, 2013.
- Рансијер, Жак. *Мржња према демократији*. Београд: Карпос, 2013.

Слотердијк, Петер. *Гнев и време. Психополитичко истраживање*. Београд: Fedon Daimon, 2013

Хаксли, Одлус. *Поново у Врлом новом свету*. Нови Сад: Mediterran Publishing, 2015.

Чомски, Ноам. *Снови и надања*. Београд: Вулкан, 2013.

Vjekoslav L. Butigan

POLITICAL COUNTERCULTURE OF REBELLION AGAINST THE CAPITALISTIC GLOBALISATION

Summary

The paper shows the crisis of political culture of global capitalism “surface democracy” and reaction to it in the form of counterculture of rebellion, which is spreading over Europe and other continents. The paper points out on the historical roots of the natural right on the revolt against the oligarchic power. It gives a model of the counterculture of rebellion against globalised capitalism of Alain Badiou.

Key words: political culture, political counterculture, rebellion, globalism, capitalism.

MODERNIZACIJA ILI PSEUDOMODERNIZACIJA U OKRILJU PSEUDORETRADICIONALIZACIJE?¹

Rezime

Šta se, stvarno, dešava u Srbiji u tzv. tranzicionom procesu? U toku je proces koji ima ireverzibilan karakter. Na snazi je pseudoretradicionalizacija. Zašto prefiks *pseudo*-? Zato što nijedan projekat tzv. retradicionalizacije bilo kog društva, te i srpskog, nikada nije bio moguć. Ali, šta je moguće? Moguće je igrati se, u ideološko-propagandnom karuselu, zavodljivom predstavom o „neprotivrečnoj“, „pastoralnoj“... „prošlosti“. Dakle, na snazi je antimoderna ideologija. Da li je, dakle, moderna u Srbiji moguća? Moguća je, pod uslovom da akteri modernizacije postanu unutrašnji modernizatori (pri tome se ne misli samo na živeće predstavnike ove orijentacije). Kako sada stvari stoje, modernizacija se praktikuje i prihvata tek kao oponašanje modernizacijskih tekovina zapadnog sveta, a da se uopšte ne razmatra specifičnost srpskog društva. Dakle, kao pseudomodernizacija u okrilju pseudoretradicionalizacije. To ne znači da valja odbacivati tekovine zapadne modernizacije, ali znači da unutrašnje modernizacijske težnje treba ozbiljno uvažavati nasuprot nekritičkom kopiranju (često nekih efemernih) modernizacijskih tekovina sa zapadne strane sveta. Jednostavnije, sagledavanje unutrašnjih modernizacijskih potencijala u polju savremene svetske transformacije (globalizacija, regionalne razlike, sve dublja polarizacija između bogatih i siromašnih, prekarizacija rada...).

Ključne reči: pseudoretradicionalizacija, pseudomodernizacija, unutrašnje modernizacijske težnje.

Rastakanjem socijalističkih poredaka, razaranjem Jugoslavije na društvenu scenu u Srbiji stupa sveukupna društvena dezorijentacija. Vlast niti ume niti je spremna da traga za racionalnim odgovorima u ovom lošnom vremenu. Nema odgovora ni na teška pitanja o tome „šta i kuda posle sloma socijalizma“. Nastupa dugotrajni period krize koja je, iz dana u dan, dublja. Taj period još uvek traje. Njegovo se ishodište ne nazire. Socijalizam je (samo) ugušen sopstvenim sistemom koji je, okoštavajući, okoštavao i kulturno-političko-ekonomsku strukturu imobilisujući je. Naravno, mnogostruki su oblici (pojavnici i suštastveni) u kojima se javljao samoodređujući socijalizam.² No, za potrebe ovog teksta služićemo se

1 Ovaj tekst je napisan u toku rada na projektu *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri* (179035), koji se realizuje na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a finansira ga Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Teorijski, ideološki i politički je pojam socijalizma opterećen velikim brojem značenja.

pojmom *socijalizam* u njegovom osnovnom praktikujućem smislu – kao poretkom relativno visoke socijalne sigurnosti, delimične modernizacije: multikulturalizam koji je sve više razvijao karakteristike intekulturalizma, dostupnost obrazovanja, zdravstvenih usluga, industrijalizacija, sekularna država, urbanizacija..., uz monoideološki i monopartijski politički poredak. U uslovima raspadajućeg socijalizma vladajuća nomenklatura je bila prinuđena da traga za drugom ideološkom platformom. U stvari, da traga za *drugačijom* platformom u odnosu na dojučerašnju, *socijalističku*. To je značilo da valja odbaciti sve, pa i humanističke tekovine socijalizma i liberalizma. Dvadesetak godina posle završetka „kratkog“ XX stoleća (Erik Hobsbaum) (Eric Hobsbawm), koje je završeno padom Berlinskog zida, u Srbiji još uvek nije počela potraga za odgovorom na pitanje o tome na kakvim pretpostavkama će se transformisati srpsko društvo. Možda je taj postupak samorazumevanja uveliko otežan „kulturom diskontinuirane tradicije“ (Miroslav Krleža) važećom na Balkanu uopšte. Zatvorena u samu sebe, nesavladane prošlosti, sa teškom ratnom hipotekom, iscrpljena sopstvenom divljom prvobitnom akumulacijom kapitala, Srbija je zemlja u kojoj ne sazreva društveni konsenzus o temeljnim vrednostima (Talkot Parsons).

Jedan od prihvaćenih modela „tranzicije iz socijalizma u demokratiju“ je *retradicionalizacija* uz jačanje nacionalističke ideologije. Radi se o „povratku“ ka narodnjačkom razumevanju jednakosti, crkvenoj dogmi o sabornosti, pesničkom romantizmu – dakle autoritarnom jezgru nacionalizma. *Taj „povratak“ je bio put u „poznatu“, a ne spoznatu prošlost.* I zato se desila *pseudoretradicionalizacija* umesto retradicionalizacije. Desila se pseudoretradicionalizacija zato što retradicionalizacija nije moguća. Nije moguća jer je nemoguć povratak u minulu epohu tako što će „stare vrednosti“ biti vraćene na svetlo dana i postavljene na mesto aktuelnih vrednosti. Sa druge strane, ukoliko imamo u vidu da se „tradicije izmišljaju“, kako

Mi ćemo se rukovoditi određenjem koje je ponudio Branko Horvat. Dakle, socijalizam je društveni poredak u kome „njegovi pripadnici moraju biti slobodni od fizičke, *ekonomske* i *manipulativne* prisile. Drugim riječima, moraju slobodno sudjelovati u političkom odlučivanju, moraju biti slobodni u proizvodnom procesu i, napokon, moraju biti zaštićeni od pokušaja manipulacije, zamišljenih da bi se oblikovale njihove vrijednosti ili kognitivni procesi u interesu određenih društvenih skupina... Participacijski politički sistem brine se o političkim i moralno-intelektualnim slobodama“ (Horvat, 1984: 421). Sa stanovišta rečenog određenja, države koje određujemo kao socijalističke su, u stvari, nominalno određene kao socijalističke. U njima je u većoj ili manjoj meri bilo socijalističkih atributa. Naravno, svesni smo i mogućeg prigovora u tom smislu da je naše određenje normativno-utopijsko. Ali, sa druge strane, činjenica da su se neke države određivale kao socijalističke nas obavezuje da odredimo taj pojam. Pojam socijalizma tim pre se mora odrediti upravo i zbog kvalitativno najrazličitijih društveno-političkih poredaka koji su se samoimenovali socijalizmom, a i koji se danas samoimenuju socijalizmom (SSSR, Jugoslavija, Albanija, Severna Koreja, Kuba, Kina...). No, ne radi se samo o samoodređenju. Radi se i o tome da u mnogim zemljama postoje razni socijalistički aspekti (koje nazivamo socijalnim funkcijama društva i države, državom blagostanja ili socijalnog staranja...). Naša namera je da u par crta ukažemo na neograničenu disperzivnost poimanja socijalizma, kao i na neograničen broj socijalističkih praksi.

nas podseća Erik Hobsbaum, onda povratka tradiciji, naprosto, nije moguć. Nije moguć jer je ona postojala na sasvim drugačiji način nego što to postojanje zamišljaju ljudi koji žive u potonjim vremenima. Ovaj pojam se, kaže Hobsbaum, koristi u širokom, ali, istovremeno, i preciznom smislu. „On uključuje kako ‚tradicije‘ koje su zapravo izmišljene, konstruisane i formalno ustanovljene, tako i one koje se javljaju na način koji nije tako lako pratiti u okviru kratkog vremenskog perioda...“ (Hobsbaum, 2002: 5). Dalje, kaže Hobsbaum, ovde se radi o ritualnim i simboličnim radnjama, kojima se teži da se prihvate određene norme i vrednosti ponavljanjem, „što automatski podrazumeva kontinuitet sa prošlošću. U stvari, kad je moguće, one obično teže da uspostave kontinuitet sa *odgovarajućom* (kurziv – moj) istorijskom prošlošću“ (Hobsbaum, 2002: 5). Pseudotradicionalizam, koji nas posebno interesuje, Žorž Balandije (Georges Balandier) određuje na sledeći način: „U ovom slučaju, tradicija kojom se manipuliše postaje sredstvo za davanje značenja novim realitetima, ili za izražavanje zahteva kojima se u isti mah označava nepokornost modernističkom vođstvu“ (Balandije, 1977: 228-229). Lom socijalne osnove društva je tumačen „opštenarodnim htenjem“ za povratkom ka zaboravljenom istočniku, ka „korenima“ nacije same. „Narod više ne želi da živi u komunističkoj diktaturi!“ – kliče žustro uglas novokomponovano bratstvo bivših komitetlija, nacionalista i klera. Božidar Jakšić podseća na dobro znanu, ali u javnom saobraćaju „zaboravljenu“ činjenicu „da je većina vatrenih nacionalista i u Zagrebu i u Beogradu izašla iz različitih ideoloških komisija, marksističkih centara i partijskih komiteta, da su neki od njih radili u interesu ‚službe‘“ (Jakšić, 2011: 80). Bili bi, doista, više nego interesantni nalazi eventualnog istraživanja o tome koliko se polaznika političke škole „Josip Broz Tito“ u Kumrovcu premetnulo od „komunista“ u nacionaliste. Bili bi, takođe, veoma zanimljivi nalazi istraživanja o tome koliko se „komunista“-dogmata preobrati u vernike-dogmate. Naravno, takvih istraživanja nigde na celokupnom jugoslovenskom području neće biti.³

Pseudoretradicionalizacija rastače i dostignute domete socijalističke modernizacije.⁴ Činjenica je da je najuticajni deo komunističke nomen-

3 Evo jednog paradigmatičnog primera – tek, kuriozitet radi. Reč je o poznatom dečijem pesniku koji je nekada zastupao socijalističke (tj. komunističke) vrednosti, a danas pripada grupaciji izrazito nacionalistički orijentisanih pisaca koji odbacuju komunističku ideologiju. Dakle, „učenike škole koja se prva u celini uključila u šampionat znanja ‚Tito-revolucija-mir‘ posetio je pesnik Dobrica Erić“ (_____. 1976: 18).

4 Inače, modernizam možemo prihvatiti kao „opšteprihvaćen termin kojim se opisuju dalekosežne društvene promene, a posebno u umetnosti i književnosti s kraja XIX stoleća pa do početka drugog svetskog rata. Postoji jasno terminsko razgraničenje, te se termin postmoderna sve više koristi za opisivanje promena posle Drugog svetskog rata. Ima, međutim, i onih koji tvrde da modernizam još uvek traje. Rolan Bart, francuski semiolog, definiše modernizam kao pluralizaciju pogleda na svet koja proističe iz evolucije novih klasa... A Virdžinija Vulf posmatra modernizam kao istorijsku mogućnost za promenu međuljudskih odnosa i ljudskog karkatera“ (Marshall, 1998). Entoni Gidens (Anthony Giddens) ukazuje na još jednu karakteristiku modernosti – na *refleksivnost*. Refleksivnost ulazi u sam sistem reprodukcije, tako da se delovanje i mišljenje stalno međusobno osvetljavaju (Giddens, 1991).

klature bio usmeren ka nacionalnom principu u organizaciji svoje partije (KPJ/SKJ). A ideološka osnova je, pri tome, bila „klasna“ ili klasna i anti-nacionalistička. Ideološki je ovaj „prelaz“ od socijalizma ka nacionalizmu bio olakšan. „Premda se koncept jugoslovenstva činio nužnim za postojanje države... komunisti su, kao i pre osvajanja vlasti, prema njemu imali ambivalentan stav. On se kretao od toga da je kao osnov jugoslovenstva uzimana neka vrsta etničke srodnosti u čijem je centru bila ideja bratstva i jedinstva, ka tome da se ono formulisalo na čisto ideološkim temeljima, što je bilo karakteristično za poslednje dve dekade postojanja zemlje“ (Zvijer, 2011: 32). Stvaranje jugoslovenske nacije je bio modernizacijski pokušaj stvaranja političke nacije. Međutim, već je bespogovorno nametanje jugoslovenstva u periodu između dva svetska rata stvorilo otpor prema njemu. Razmišljajući o ovome, pozivajući se na Ljubodraga Dimića (1997: 437), Todor Kuljić kaže: „U monarhističkoj Jugoslaviji administriranje i nasilno nametanje jugoslovenstva poništio je njegovu modernizacijsku suštinu kao integrativne ideje i pri tome nije samo zaoštrilo sukobe sa svima koji su mislili drugačije, već je polarizovalo i same pristalice jugoslovenstva“ (Kuljić, 2012: 124). Poželjnost deklarisanja prema etničkoj pripadnosti, koju je, naročito od šezdesetih godina prošlog veka, afirmisao SKJ, dovela je do stvaranja i negovanja retrogradnog, patrijarhalnog, konzervativnog, ratobornog i rudimentarnog patriotizma kao, poželjno (pa i nužno) sučeljene pozicije u odnosu na iste pozicije pripadnika drugih etničkih zajednica. Taj nacionalizam je bio moguć samo na jedan način (radilo se o socijalističkoj zemlji) – restaljinizacijom SKJ, kada je već napuštena klasna pozicija i kada je nomenklatura krenula nepovratnim putem – ka kapitalizaciji svojih upravljačkih pozicija. „U tom vremenu, Titova garnitura, imali smo utisak, da se oseća kao da gubi tlo pod nogama. Polemike o opcijama tržišne, samoupravne ili državne ekonomije su beskrajne. Dileme da li mladi traže ‘više socijalizma’ ili ‘više slobode’, nomenklaturu vraćaju na stare alatke kontrole“ (Buden i Žilnik, 2013: 107). Prema tome, pitanje modernizacije Srbije je, u njenoj tzv. modernoj dvovekovnoj kulturno-političkoj istoriji, uvek, na ovaj ili onaj način, bilo i pitanje nacionalnog i nacionalizma, ma kako se oni ideološki imenovali. Otvara se, dakle, do dan-danas, nejasno artikulirano „nacionalno pitanje“, „pitanje nacionalne kulture“ i pitanje „nacionalne države“. Pored kulturno-političkog statusa, koji mu se pripisuje, vrlo često se radi o ideološki intoniranom pitanju. Bez obzira na nejasan karakter toga šta je „nacionalno“, potpuno je jasan i belodan rezultat tog pitanja. „Otvoriti“ nacionalno pitanje je uvek, bez izuzetka, značilo širom otvoriti kapije nesreći i nevolji, zarad „sreće i pravde narodne“. Srbija, čini se, tek počinje iz prikrajka da pogleduje na razoran i razočaravajući bilans „rešavanja srpskog nacionanog pitanja“. Nacionalizam, u nizovima diskontinuiteta, poprima obrise metafizičke samosvrhovitosti: to je nacionalizam, sa duboko utkanim epovima, patrijarhalizmom, i, nadasve, razumevanjem nacije kao produžetka drevnog gensa. Malo ima u srp-

skom nacionalizmu modernizacijskog htenja, onog kakvo je rođeno u krilu zapadnih nacija i zapadnih nacionalizama. Srpski nacionalizam najčešće predstavlja arhaizovanu sliku o „nama“ i on (nacionalizam) se, kao ideologija, javlja i predstavlja na mnogo načina: kao „državotvorni“, „kulturni“, „etnički“, „narodni“, „crkveni“, „herojski“, „pravoslavni“, „oslobodilački“, „odbrambeni“... Teškim tegovima protivmoderne kulture Srbija je još uvek prikovana za imobilizujući nacionalizam.

Dvovekovna istorija Srbije je istorija otvorene dileme – kako se Srbija može modernizovati? Kako učestvovati u evropskoj savremenosti? Postavljeno je i pitanje: da li Srbiju treba modernizovati po cenu „gubitka“ njenog „nacionalnog identiteta“? Ponuđeno je mnogo odgovora na ovo pitanje, ali nije usvojena dugoročna kulturna strategija o smeru u kome bi valjalo da se kreće Srbija. Kada kažem „usvojena“ ne mislim na to da se takva strategija usvaja u kakvom predstavničkom telu. Kultura može da pokrene uspostavljanje vrednosnog konsenzusa o društvenoj modernizaciji. Još uvek se društveni podsistemi, time i razni sektori kulture, nalaze u fazi pretkonsenzusnih sukoba. I ta faza je u kulturnoj dinamici bilo kog društva nužna. Međutim, ta faza u Srbiji vrlo dugo traje – više od dva stoleća. Sukobi dugog trajanja u kulturi o temeljnim pitanjima nužno drže Srbiju u predvorju evropskih kultura.

Modernitetu ne pridajem aksiološke atribute. Ono što se, pak, može ustvrditi je: modernitet nastupa i na temeljima i na ruševinama prethodnih epoha i kao takav, on jeste istorijski novum. Sa jedne strane, modernitet je riznica (i starih, a i novih) ideja i prakse emancipacije čovekove u odnosu na poretke neslobode. Sa druge, pak, strane, modernitet je na nov način pokrenuo destruktivne momente u ljudskoj kulturi, za šta je plaćena cena u desetinama miliona ubijenih i unesrećenih ljudi i u masovnim razaranjima materijalnih dobara. Modernitet, poput prethodnih epoha, ima janusovski lik u kome su i rat i mir, i ima dva lica: *staračko*, koje gleda unazad, i *mladičko* koje gleda unapred. Iz koje god perspektive da gledamo na modernitet i na modernizaciju, prihvaćemo činjenicu da je to dominantni proces sadašnjeg doba. U njemu se može učestvovati, ali i ne mora. Jedan ili drugi izbor podrazumeva određenu socijalnu cenu i određenu socijalnu dobit. Stanovište koje zastupam je na strani učestvovanja u procesu modernizacije – ako ni zbog čega drugog – gubici će biti manji.

Srbija je, pak, sklanjajući se ili nevoljno učestvujući u evropskoj buri pokušavala da razumeva epohu moderne najčešće preuzimanjem, kopiranjem, ređe, modifikovanjem evropskih ideja. U Srbiji nije nastala, kao vodeća, kultura modernizacije. I dok je Evropa, ipak i uprkos svemu, slušala šta imaju da kažu Šarl Monteskje (Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu), Džon Lok (John Locke) ili Fransoa Mari Volter (François Marie Arouet Voltaire), dok su američki ustavopisci pisali *Ustav Sjedinjenih Američkih Država* prema pravnoj filozofiji Monteskjeovoj, dok je *Deklaracija o pravima čoveka i građanina* nastala na osnovu filozofije

francuskih enciklopedista, dotle su u Srbiji skoro sav („misaoni“) autoritet predstavljali nepismeni i polupismeni vlastodršci, njihovi doglavnici, političari i njihove svite. U nedostatku artikulisane kulture novuma, društveni problemi su „rešavani“ u okviru postojećeg kulturnog modela i postojeće kulturne prakse – na osnovu tradicionalnih, običajnih ili uobičajenih znanja i prakse. Pa, i onda kada se, u jednom istorijskom momentu, pokušalo (pod presudnim uticajem vlasti) sa uspostavljanjem novih društvenih odnosa (samoupravljanje i društvena svojina) oni su napušteni. Napušteni su pod pod jakim uticajem (i udarima) dominantne predstave o tradiciji kao okviru (šablonu) određenog kolektivnog iskustva koje nudi prokušane načine trajanja i opstanka zajednice, nasuprot neizvesnosti koju sobom nosi pretpostavka novih društvenih odnosa. Sa druge strane, napušteni su i pod sveobuhvatnim pritiskom ideologije i propagande kapitalističkih društvenih odnosa i njihovog derivata – nacionalizma. Uprkos rečenim prilikama, Srbija je imala svoje nosioce moderne. Olako su odbacivani, kažnjavani, zaboravljani... Šta su, u takvoj stvarnosti, činili najuticajniji pojedinci i najuticajnije ustanove? Prilagođavali su svoja nastojanja i namere, kao i stvarnost same Srbije, onoliko koliko su mogli da utiču na nju, manje ili više, stvarnoj slici Evrope ili slici onih delova Evrope koje su smatrali podobnim za ugledanje.

Na delu je, naizgled, kontroverzan proces. Sa jedne strane, radi se o ideološki inspirisanoj pseudotradicionalizaciji, a sa druge o zvaničnom, takođe ideološki instruisanom „približavanju“ članstvu u Evropskoj Uniji. „Pridruživanje“ Evropskoj Uniji, (što se predstavlja kao modernizacijska orijentacija), naizgled paradoksalno za našu ideološku situaciju, znači „pomeranje“ pseudotradicionalizacije u drugi plan. Međutim, ni o kakvom „pomeranju“ se ne može govoriti. Skoro svi obrasci autoritarne, patrijarhalne kulture su na delu. Masovna kultura je svedena na kičersku imitaciju dominantnih tokova u okrilju vesternizovane masovne kulture dok u dubljim slojevima dominiraju konzervativni obrasci.⁵ Radomir Konstantinović nam pomaže u razumevanju ovog procesa dugog trajanja ispod koga stoji čvrsto uverenje koje počiva na ideologemu o „mnogovekovnoj i neprekinutoj srpskoj vertikali“: „Ideal organskog jeste ovde projekcija idealnojedinstvenog. On je, u istoriji novije srpske kulture, neposredni izraz njenog plemensko-patrijarhalnog iskustva koje je, najviše oličeno u

⁵ Istraživanje *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji*, koje je sprovela Marija Radoman, pokazuju visok stepen konzervativizma srednjoškolske omladine. Naročito je to vidljivo kada se ispituje nacionalistička orijentacija. „Njih 36,7% ima ekstremno šovinističke i rasističke stavove prema Romima, 32,2% ih je umerenih a 31% ne pokazuje antiromizam u stavovima. U odnosu na pol, 60% muškaraca naspram 40% žena daje ekstremno negativne odgovore prema Romima... Tvrđnju *Romi su mentalno manje sposobni za učenje*, podržava 20% ispitanika. Razlike prema polu skoro da ne postoje. Kod tvrđnje *Romi neće da uče, više vole da prosjače*, opet postoji povišen negativizam – 41% odgovara da se slaže i potpuno slaže sa ovom tvrđnjom dok se 30% ne slaže. Ispitanici muškog pola su davali negativnije odgovore... Na stav *Romi su po prirodi prljavi ljudi*, opet se pojavljuje ekstremnih 27 odsto koji se slažu sa tvrđnjom. Ne slaže se 45%“ (Radoman, 2011: 39).

epici, iskustvo van-vremene mitske svesti kao jedinog jemstva apsolutno organske kulture. Rođena i stvarana u uskraćenom pravu na istoriju, ona je sa svoje strane poricanje istorije, ali time, i samog vremena: vreme mitskog duha je vreme vanvremene apsolutne sadašnjosti...“ (Konstantinović, 1981: 198). Antimodernizam u Srbiji je i snažno antizapadno orijentisan. „U Srbiji postoji jako razvijeno populističko neprijateljstvo prema zapadnim liberalnim demokratijama i, takođe, prema modelu demokratije koji ide uz njih, za koji se smatra da one pokušavaju da ga nametnu“ (Dražek, Holms, 2003: 65).

Smatramo da je važno da se ukaže da književnost na razmeđu XIX i XX veka predstavlja dobar izraz i dobru sliku modernizacijskih pokušaja i tokova u Srbiji. Neuporedivo više, dublje i značajnije, no privreda ili politika. Poklonimo malo pažnje tom vrlo značajnom i neobično značajnom momentu u sveukupnom nevoljnom hodu ka modernom u Srbiji. Često se gubi iz vida, književnost u Srbiji je, vrlo često, i bukvalno išla ispred svog vremena. Ako je Srbija u privrednom i političkom smislu kaskala za Evropom, u umetnosti, sledstveno i u književnosti, najčešće je išla rame uz rame sa Evropom. Na vrlo jasan način književnost se suočavala sa izazovima moderne i onda kada se u političkom i ekonomskom podsistemu nisu razumevali niti su bili uočavani glavni evropski modernizacijski tokovi. U tom smislu, književnost je bila nepriznata avangarda. Avangarda koju je uvek pratio uski sloj publike kojoj se obraćala. „Nova srpska književnost javlja se u XVIII veku, bez veze sa ranijim književnostima, i nezavisno se razvija u XIX veku. Ono što naročito karakteriše tu novu srpsku književnost, to je što je samostalna tvorevina, bez tradicija, potpuno nezavisan organizam“ (Skerlić, 8. 10. 2016). Skerlić insistira na modernom karakteru književnosti u Srbiji, ukazujući na važan momenat – radi se o književnosti koja je prekinula veze sa tradicionalnim izrazom i tradicionalističkom estetikom dotadašnje književnosti – srednjovekovne crkvene književnosti. Raskinut je kontinuitet sa književnošću, koja, kako kaže Skerlić, „nije mogla ništa doprineti ponovnom stvaranju srpske književnosti. Ona je bila gotovo isključivo crkvenoga karaktera, i crkveni ljudi su je radili u crkvenim idejama za crkvene potrebe. Sva ta književnost liturgijskih trebnika, tipika, kanona, hronografa, hagiografskih spisa, ‚hvalnih žitija‘ hristoljubivih i blagočestivih vladara, u najboljem slučaju apokrifnih dela, proizvoda bolesne srednjovekovne crkvene romantike, sve to i nije bila književnost u pravome smislu reči, i ako se danas broji u književnost, to je u nedostatku čega drugoga“ (Skerlić, 1961: 31). Ta književnost je bila daleka narodu i van njegovog života. Od kraja XIV stoleća i početkom XV stoleća, srpska književnost počela je lagano da gubi isključivo crkveni i obredni karakter, i s nešto svetovnijom sadržinom počela se obraćati većem broju čitalaca. Knjige se čitaju i van manastira i crkava i rađa se čitalačka publika – knji-

goljupci. „Ali taj mali napredak bio je kratkoga veka. Najezda ‚bezbožnih i bogomrskih i bezakonih Agarjana‘ učinila je kraj srpskoj državi i srpskoj književnosti. Bila su nastala, kako veli stari letopisac, ‚teška i nuždna vremena, kada človeci na se smrt prozovahu, a ne život“ (Skerlić, 1961: 31). U takvim prilikama, tokom XVI i XVII stoleća, više nije bio moguć slobodan razvoj književnosti. Pravi romantizam, u evropskom smislu reči, javlja se kod kulturno razvijenije građanske sredine ugarskih Srba kao odjek evropskog, naročito nemačkog romantizma i kao tematski i izražajni produžetak narodne poezije, osobito u ljubavnoj i patriotskoj lirici. Ovde valja dodati da se srpska inteligencija onog doba uglavnom školovala u zemljama nemačkog govornog područja, potom u Pešti i Pragu, te u Rusiji, a u nešto manjoj meri u Francuskoj i skoro uopšte u Engleskoj. Otuda je razumljiv snažan uticaj nacionalnog romantizma negovanog u Nemačkoj i Rusiji, kao i uticaj nemačke filološke škole iz koje nastaju razne teorije i pseudoteorije o etnogenezi nemačkog naroda i Germana uopšte.

Početakom XX stoleća u srpski realizam, novim temama, ulaze Ivo Ćipiko, Borisav Stanković i Petar Kočić. Ivo Ćipiko stvara lirske slike prirode primorja gde suprotstavlja prirodu i kulturu na rusooovski način. Kao neprijatelj građanskog morala okreće se prirodi, gde je jedino moguć pravi život. Takvim životom žive obični ljudi – seljaci i ribari. Borisav Stanković (po našem mišljenju, verovatno najznačajniji predstavnik našeg rerealizma toga doba), sa druge strane, govori o propasti baš tog „običnog“ patrijarhalnog sveta, preko slike patrijarhalnog Vranja, a Petar Kočić, kao pripovedač Bosanske krajine, primitivnog i prirodnog života, poput Borisava Stankovića i Ive Ćipika, ljubav shvata kao prvi i vrhovni životni princip. Stekao je veliku popularnost svojim borbenim srpskim nacionalizmom. Saputnik realistima je i Branislav Nušić, koji neštedimice podvrgava ruglu i podsmehu malograđanski i palanački način života političara i inteligencije i po cenu sopstvenog zatvorskog robijanja. On, u stvari, daje pravu sliku imitativnog karaktera srpske kulture koja pokušava da uđe u evropski građanski svet, grčevito se, pritom, držeći parohijalnog i uskogrudog načina života i istih takvih vrednosti.

Književna kritika igra sve važniju ulogu u književnom životu. Naročito su značajne pojave Svetislava Vulovića, Ljubomira Nedića, Bogdana Popovića i Jovana Skerlića. Bogdan Popović i Jovan Skerlić se okreću novim naučno-estetskim načinima tumačenja književnog teksta-dela i utiču na okretanje estetske i idejne orijentacije srpske književnosti prema zapadnoj, naročito francuskoj, književnosti.

Obnova književnosti posle prvog svetskog rata je išla linijom raskida sa prosvetiteljskom realističkom tradicijom koja je bila snažno izražena u XIX stoleću. pisci sada nastoje da pobegnu od narodne tradicije. A ako to nisu u stanju, onda tragaju za onim delom tradicije koji do njihovog doba nije, u književnom smislu, bio otkriven. Književni pokret mladih toga vremena, poznat je kao posleratni modernizam. Ovde su se našli, često

samo deklarativno, ekspresionisti, dadaisti, futuristi... Stilsko jedinstvo ne određuje ovu generaciju pisaca, već ih, jedne drugima, zbližava antimilitarističko i antiratno raspoloženje. Imaju negativan stav prema tradiciji, sa jedne strane i građanskom moralu, sa druge strane. Antiratno i antitradicionalističko, ali i antigrađansko raspoloženje demonstrirali su Miloš Crnjanski *Lirikom Itake*, *Seobama* i *Dnevnikom o Čarnojeviću*, Rastko Petrović romanom *Burleska gospodina Peruna boga groma*, putopisnom prozom *Afrika* i *Ljudi govore*, pesničkom zbirkom *Otkrovenje* i romanom o povlačenju srpske vojske preko Albanije *Dan šesti* i Dragiša Vasić svojim proznim prvcima. Treba pomenuti i još neke značajne pisce, koji su pripadali posleratnom modernizmu: Stanislav Vinaver (*Gromobran Svemira*, čiji je sastavni deo *Manifest ekspresionističke škole*), Rade Drainac, Todor Manojlović, Rista Ratković... Mimo svih dotadašnjih uvažavanih književnih pravaca je pisao Ivo Andrić, stvorivši književni opus u kome svako književno delo (poetsko ili prozno) predstavlja sastavni i neodvojivi deo sveukupnog njegovog stvaralaštva. Sva njegova dela čine svojevrstnu celinu iz koje nasamo ne viri ni jedna reč. Njegova najznačajnija dela su odveć poznata čitaocu pa ih, stoga, neću navoditi. A, ponajviše ličnog u poeziju unose Momčilo Nastasijević i Desanka Maksimović.

U periodu između dva svetska rata deluju kritičari Branko Lazarević i Bogdan Popović. Lazarević i Popović se javljaju više kao estetičari no književni kritičari. Značajni kritičari u ovom periodu su i: Milan Bogdanović, Velibor Gligorić, ali i Marko Ristić, pesnik nadrealizma i estetičar, a uz njega Đorđe Jovanović, predstavnik marksističke kritike. Pored Marka Ristića, nadrealistički pokret su činili još: Milan Dedinac, Dušan Matić, Aleksandar Vučo i Oskar Davičo. Nadrealistički revolt protiv građanskog društva se iscrpljuje već u svom početku, uglavnom u verbalnoj pobuni. Ubrzo su se njegovi predstavnici okrenuli ka marksističkoj estetici.

No, bez obzira na iskrena i požrtvovana nastojanja istaknutih pojedinaца, pa i ustanova koje su osnivali i vodili, mereno evropskim kulturnim merilima, ipak se radilo o kulturi koja tek nastoji da se artikuliše i koja je na početku svog razvoja. I pored napora više snažnih pojedinaca a manje državnih institucija da se Srbija modernizuje, veliku kočnicu je predstavljala ogromna nepismenost i parohijalna zatvorenost stanovništva. „Drugo, istočna Evropa važi kao region u kom postoje pretežno agrarna društva koja su se kasno industrijalizovala, pa zbog toga tu imamo i zakasnelu urbanizaciju s ogromnim brojem pripadnika prve i druge generacije doseljenika u grad, ljudi koji se još uvek ne snalaze najbolje u novom okruženju; tu je, dalje, i fenomen ruralizovanih ili poluurbanih centara, zatim duboke niše u kojima i dalje vladaju tradicionalni društveni i ekonomski odnosi, i relativna zaostalost ovog regiona koju ni industrijalizacija... nije uspela da ublaži. Treće, mnogi navode i kulturne posledice preskakanja renesanse i reformacije, odnosno navodne suštinske razlike između pravoslavnog sveta s jedne i katoličkog i protestantskog s druge strane“ (Todorova, 2005:

91-92). Pred tom nastajućom kulturom, pored njenih nesumnjivo značajnih kulturnih domašaja, uz ogromne neprosvećene mase, stajala je još jedna prepreka. Reč je o imitativnom karakteru kulture nastajućih varoških slojeva, dakle o provincijalnom karakteru. „Reč je o imitaciji stila života najuticajnije svetske imperije, ali i o imitaciji života aristokratije, što je naročito posle Francuske revolucije, postalo odredišna tačka građenja novog stila oslobođenog građanstva. Kao i u mnogim drugim istorijskim situacijama, ‚oslobođenje‘ je značilo stvaranje mogućnosti da se osvoji stil koji se do tada vezivao za pobeđenog, pa je imitacija života aristokratije postala deo reputacije sve brojnijeg društvenog sloja građanstva“ (Stojanović, 2006: 42). Imitativno, kao dugotrajna osobina, vremenom je, sve više, postajala jednim od tvornih činilaca kulture. Takvo je stanje, ne samo u Srbiji već na celom južnoslovenskom kulturnom području. Miroslav Krleža je jednak: „‚Tri Atine‘: Dubrovnik, Zagreb i Novi Sad u devetnaestome stoljeću tri su provincijska zakutka i sve što se tu rađa žigosano je nužno provincijalizmima“ (Krleža, 1972: 54). Izgleda da se do danas karakter balkanskih kultura nije suštinski promenio. „Istorija zaostalih zemalja u devetnaestom i dvadesetom veku istorija je pokušaja da se dostigne razvijeniji svet imitiranjem... Priča centralne i istočne Evrope u dvadesetom veku je, uglavnom, priča o pokušaju da se sledi nekoliko modela razvoja i o neuspehu pokušaja da se to postigne“ (Hobsbaum, 1996: 210).

Posle drugog svetskog rata i u Jugoslaviji je kanonizovan socijalistički realizam. Filozofska osnova je tražena u delu *Teorija odraza* (Павлов, 1945) dijamatovskog dogmatika Todora Pavlova. Teorija odraza biva kritikovana i definitivno napuštena 1960. godine na IV stručnom sastanku Jugoslovenskog udruženja za Filozofiju na Bledu. (O ovome vidi: Pavičević, V., Šešić, B., Knjazeva, S. [ur.], 1960. i Stojaković, K. 2009: 67.) Odbacivanje teorije odraza se dešava kao važan događaj u okviru kulturne politike koja je, posle razlaza sa Sovjetskim Savezom (1948), orijentisana ka oslobađanju od dogmatskog, dijamatovskog, shvatanja kulture, nauke, filozofije, umetnosti... Od tada pa do danas, uz povremene političke i ideološke pritiske, književno stvaralaštvo u Srbiji (do sloma Jugoslavije – i u Jugoslaviji) stvar je slobodnog autorskog izbora o tome hoće li se autor kloniti ideoloških zamki ili će krenuti za sirenskim zovom ove ili one ideologije.

Socijalističko samoupravljanje je oslobodilo kulturu ohrabrujući je da se otvori ka svetu, naročito ka Zapadu. Kultura se ubrzano oslobađala dogmatskih ograničenja soc-realizma (partijski oktroisanog umetničkog pravca) i odbačen je normativizam nametnut teorijom odraza. „Ubrzo posle Trećeg plenuma, već 30. januara 1950. godine, održano je Savetovanje o propagandi na kulturno-umetničkom polju u inostranstvu na kojem je konstatovano da je kulturni prodor u svet veoma značajan za afirmaciju Jugoslavije, pogotovo u vremenu kada su informbiroovske zemlje činile sve kako bi izolovale Jugoslaviju i na tom polju. Odgovor Jugoslavije na politiku IB-a bio je da se zemlja oslobodi izolacije. To oslobađanje nije

bilo značajno samo za samopredstavljanje u svetu već i radi obogaćivanja i osavremenjavanja kulturnog, naučnog i umetničkog života u Jugoslaviji. Jugoslavija počinje 1950. godine da se u kulturi, umetnosti i nauci otvoreno okreće Zapadu, uz istovremeno odbacivanje opterećujućeg nasleđa soc-realizma i napuštanje sovjetskih pogleda na kulturu“ (Perišić, 2007: 241). Međutim, raskid sa soc-realizom i sloboda tematskog i stilskog izraza još uvek nije značilo i slobodu umetničke ili naučne kritike temeljnih postavki socijalističkog političkog sistema. Uz promenljivu represivnu političku i zakonsku praksu režim se obrušavao na svoje kritičare. U isto vreme nastaje polarizacija vanestetskog, a ideološkog, karaktera među piscima. Kada mirnije pogledamo, videćemo da su, u stvari, skoro sve polarizacije u umetnosti, a naročito u književnosti, ideološkog karaktera.

Protivmodernizacijski problem predstavljaju i ideologija i razni programi etno-nacionalnog ujedinjenja Srba. Pošto se spletom istorijskih događaja delovi srpske etničke zajednice nalaze u granicama drugih država, toj se činjenici pripisuju ekskluzivni aksiološki atributi. Ujedinjenje postaje konačni cilj i primordijalna vrednost. A, inače, ideja ujedinjenja je odranije i supstancijalni deo tradicionalističkog karaktera kulture. Pridavanje ekskluzivnih aksioloških atributa ideji državnog ujedinjenja nacije možemo odrediti kao vrstu etničko-teritorijalnog nacionalizma. Ovu ideju eksplicitno iskazuje Dobrica Ćosić, književnik, jedan od vodećih predstavnika ideje srpskog nacionalizma: „Srbi su raspadom Jugoslavije primorani da pronađu državno-političku formu rešenja svog nacionalnog pitanja. Ja je sada vidim u federaciji srpskih zemalja. U tu federaciju treba da uđu ne ‚svi Srbi‘, nego srpske etničke oblasti“ (Ćosić, 19. 8. 1992). Naravno, taj ideal može ostvariti samo autoritarni vođa na čelu istog takvog, autoritarnog sistema. „Nova vladajuća, etnonacionalistička ideologija 90-ih godina nakon oslobođenja od ideologema titoističko-kardeljevske nacionalne politike reducira se na mitsko-biološku sliku etničkog kolektiva, te na obećanje reorganizacije društva i države na osnovu proglašene organske solidarnosti između pripadnika kolektiva. Ironija te specifične post-jugoslovenske ‚transformacije‘ leži u tome što se ona bazira na starim, već istrošenim principima prethodnog poretka: Reproducira se autoritarni sistem vladavine pod novim uslovima višestranačkog pluralizma, dominacija politike nad ekonomijom koja se vrši putem neformalnih mreža, a konstituise se na principu permanentnog vanrednog stanja, te harizmatičke vladavine, a društvo se konstituise na principu kolektivnog kršenja pravila, i to na novoj kolektivnoj, ali time nipošto manje iracionalnoj osnovi – dapače. Što znači da se društvo konstituise upravo na principima koji su već doveli do auto-destrukcije prethodnog društvenog poretka!“ (Weber, 2005: 59).

Poklonimo pažnju još jednom važnom pitanju – slomu solidarnosti. Nacionalizam (kao kulturna i, iz nje izvedena, politička ideologija) razara još jednu vitalnu društvenu vrednost – uništava solidarnost. Ili kako to precizno i jetko kaže Miroslav Krleža: „Živimo pod prokletim i teškim teretom starinskih šema, otrcanih predodžbi, krivotvorenih slika o stvarnosti, i teško je probiti se kroz te mračne prostore što ih zamišljamo u patetičnom grimizu vjekova, oklopa, tradicije, odgoja i dresure, do neposredne i jasne istine, da bi *čovjek zapravo trebao biti čovjeku čovjek, a ne poslodavac* (kurziv – moj), i da je ljudsko izravnaje tog nedostojnog odnosa prvi preduvjet svakog daljnjeg ljudskog razvoja i napretka“ (Krleža, 1. 2. 1934). Nacionalizam stupa na mesto solidarnosti. Etnički identitet se smatra autentičnim, metafizički, čak, određenim, dok se drugim identitetima pripisuju atributi lažnosti, temporalnosti, nekonstitutivnosti, dakle. Naročito se delegitimizuju identiteti koji na značajno mesto stavljaju profesionalni, slojni, grupni... interes, i koji nacionalni interes vraćaju njegovom tradicionalističkom i folklornom obitavalištu. Interes zasnovan na profesionalnom interesu vodi ka solidarnosti koja nije razmrvljena i razbacana u okvire nacionalnih međa. Solidarnost postaje vanetničkom činjenicom, prevazilazeći uske granice etnosa. Pitajmo se: Zar kapital (u svom biću) nema internacionalni karakter? Zar multinacionalni kapital nije internacionala kapitala? To je srž liberalno-kapitalističke ideološke strategije na našem prostoru: kapital je mundijalan, radnička klasa je nacionalno provincijalna. Ako idemo do kraja, onda: kapitalizam je, na svetskom planu, (bez obzira na međusobnu „žustru“ konkurenciju) iznutra solidaran, jer sam sebe neće dokinuti. Radničkoj klasi je onemogućeno da (poput kapitalizma) bude iznutra solidarna. Da bi to bilo ostvarivo, u pogon su stavljeni propagandni konstrukti: a) solidarizam i internacionalizam su ideološki ostaci iz vremena „komunističkih diktatura“; b) nacija je jedino istinsko rodno mesto čovekovo (te, onda, i radnikovo); c) bliži mi je poslodavac koji pripada „mojoj veri i mojoj naciji“, no radnik koji pripada „tuđoj veri i naciji“.

Na kraju, to je moguće i zbog aktuelnog i tradicionalnog režima nadređenosti i podređenosti. Volja nadređenog, koji je poslodavac, koji je, u stvari gazda (da se poslužimo odgovarajućim terminom iz naše kulturne tradicije), koji „daje“ (nesigurnu i sa stanovišta potreba, sasvim nedovoljnu) nadnicu, koji egzistencijalnom ucenom uređuje ponašanje sebi podređenih, je da podređeni budu u položaju atomizovanih i zavisnih (bezopasnih) grupica i pojedinaca. Te je zato „prirodno“ u ovakvim okolnostima da se etnički identitet smatra istinitim i prvim, a radnički identitet je proglašen drugostepenim, izvedenim.

Konačno, šta je solidarnost u modernom smislu? Solidarnost određujem kao usvajanje određenih ciljeva i interesa, zajedničkih za članove jedne ili više grupa, za čije ostvarenje su članovi grupe spremni da deluju u međusobnom sadejstvu, međusobno poštujući i zastupajući one interese članova grupe koji ne ugrožavaju postignut ili željeni grupni, kolektivni status. Dakle, ovde se ne radi o uobičajenom shvatanju solidarnosti kao osećanja bratstva i uzajamnog pomaganja. I onda kada je bilo takvih manifestacija solidarnosti, one nisu bile trajnog karaktera, osim u tradicio-

nalnim društvima. Pretpostavka o profesionalnoj, te i radnoj solidarnosti, kao trajnoj vrednosti koju neguju zaposleni, a i oni radno-sposobni koji su nezaposleni, nije ništa drugo do ideološki narativ. To je iskustvo koje nam je doneo XX vek. Ali ono što je moguće, to je definisanje ključnih interesa i ciljeva, gde se solidarnost javlja kao zajednička odluka o: a) načinu definisanja interesa i ciljeva i b) sredstvima za njihovo ostvarenje.

Dalje, solidarnost podrazumeva uzajamnost među onima koji se nalaze u istom ili sličnom društvenom položaju. U tom se smislu isključuje pitanje etničke pripadnosti kao primarno. „Desetljećima nakon Velike revolucije, tek kod francuskih socijalista, a zatim kod radničkog pokreta pod sve jačim i jačim utjecajem Marxa i Lasallea, na mjesto bratstva stupa *solidarnost*. Dok je ‚bratstvo‘ izvorno nosilo kršćansku konotaciju, ‚solidarnost‘ je nosila rimsko-pravnu i time republikansku“ (Brunkhorst, 2004: 79). Drugim rečima – solidarnost i nacionalizam se međusobno isključuju. Nacionalizam teži tome da mobiliše pod jednu zastavu sve one koji se osećaju pripadnicima nacije, bez obzira na njihov društveni položaj. Naravno, uz delovanje principa „isključenje drugog“. Nacionalizam je cilj, ideal kome se stremi. Solidarnost, sa druge strane, nije cilj, već sredstvo pomoću koga pripadnici određenih društvenih grupa, slojeva zajednički utiču na poboljšanje svojih životnih prilika. U tom pogledu nacionalizam je moguć samo kao kulturna i politička ideologija, dok solidarnost nije moguća (isključivo) kao ideologija. Onda kada se solidarnosti pripiše ideološki atribut, solidarnost gasne, a ostaje ideološka ljuštura koja se poziva na solidarnost, bila ona „socijalističkog“, boljševičkog, verskog ili kakvog drugog tipa.

Pa se, tako, veličaju etnička zajednica i sabornost, dok se društvo i solidarnost raspadaju. Sledstveno rečenom, svaki novovekovni politički i kulturni kohezivni poredak uglavnom je bio moguć tek kao preteća materijalizacija ideologije kolektiviteta, masa, bilo da se radi o italijanskom korporativnom fašizmu, nemačkom nacionalsocijalizmu, sovjetskom stalinizmu ili da se radi i o raznim drugim varijantama populizma. Iako ovi poreci počivaju na plebiscitarnoj prihvaćenosti, u njima je pojedinac izolovan i potpuno svestan da samo javno demonstriranom privrženosti poretku može da očuva svoj opstanak. On je zavistan od nadređenog autoriteta, a ne od kolektiva, grupe, kojima pripada. To je jasno i onoj većini koja intimno prihvata poredak, a još je jasnije uplašenoj manjini koja intimno poredak ne podržava. Zato su, između ostalog, javne demonstracije privrženosti poretku tako silovite i emotivne. Na mitinge na kojima govore osioni ideološki demagozi, ljudi (masa) dolaze, ne uvek zato što moraju, već zato što žele (hoće, odlučuju) da moraju. Stopljeni u masu, tačno znaju da su, u očima drugih u toj masi, samo mehanička čestica mase, kao što su drugi za njih, takođe, samo mehaničke datosti. Čujmo još jednom Cicero-na: „No, ipak se dešava i to, da masa ima neku predstavu o časti, premda nije u stanju da razume u čemu se ona sastoji. Stoga nečija popularnost i javno mnjenje podstiču masu da smatra časnim ono što mnogi hvale. Što se tebe tiče, ako bi ti bio omiljen kod mase, ja ipak ne bih želeo da ti zavisiš od njenog suda i da smatraš uzvišenim isto što i ona. Ti treba da imaš svoje merilo. Ako ispitujući ono što je ispravno budeš sam sobom zadovoljan,

tada ćeš ne samo sebe savladati, a to sam ti malopre savetovao, nego ćeš savladati sve i sva“ (Ciceron, 1974: XXVI/63). Da se teško i malo šta menja, kazuju reči koje ispisuje Frederik Le Ple (Le Play Frédéric), sredinom XIX stoleća, mnogo vekova posle Cicerona: „U naprednim društvima svi poštuju obaveze na poslušnost koje su običajima utvrđene. Sin sluša oca, žena sluša muža, sluga svog gospodara, radnik gazdu, vojnik nadređenog oficira, građanin civilnu vlast; svi se, prema tome, podređuju onome što je božanski zakon propisao. Pravila poslušnosti, ustrojena zakonom ili običajem, sasvim obavezuju podređenog, čak i onda kada nadređeni ne ispunjava sve što je dužan da čini. Neposlušnost se kažnjava – u svakom slučaju“ (Frédéric, 1841: 24).

Kada masa stane na mesto društva, pad solidarnosti u takvom poretku stvari je samo normalna posledica. Ne može se biti solidaran sa nekim ko je depersonalizovan (sveden na atribute mase). Ne može biti solidaran onaj ko je autodepersonalizacijom ugasio sopstvenu subjektivnost. Subjektivnost gasne nastupom građanskog subjektivizma (Ernst Bloh) (Ernst Bloch). Gašenje sopstvene subjektivnosti je rezultat atomizacije društva, procesa socijalnog autizma, kako naglašava Srećko Mihailović: „Savremenoj kapitalističkoj ekonomiji potreban je radnik individualac (atomizovani pojedinac), a ne međusobno povezani radnici,... organizovani radnici. Jer, izvesno je da je lakše manipulirati pojedincima nego međusobno povezanim radnicima. Otuda svekolika stimulacija egoistične individualizacije i socijalnog autizma... Poenta kapitalističkog zalaganja je u pacifikaciji solidarnosti prekarizovanih radnika i neutralisanju solidarnih otpora procesima prekarizacije“ (Mihailović, 23. 2. 2015). Uostalom, ovo je primetio još Lenjin: „Kapitalizmu je potreban ‚slobodan radnik‘ i osiromašenje nastaje tako što se mali proizvođači pretvaraju u najamne radnike“ (Ленин, 1967: 97).

Na koncu, u našem i drugim balkanskim nacionalizmima, kako piše Sara Mesaroš (Sara Meszaros) najprisutniji su postosmanski fenomeni, „gdje se sve nacionalistički opismenjene etnoreligijske skupine kao nacije izgrađuju supostavljanjem i suprotstavljanjem otomanskom nasljeđu. Otomansko nasljeđe, kao mjesto odmaka i zazora, predstavlja ono zajedničko za nacionalizme tog geopolitičkog područja... Temeljna je karakteristika balkanskog nacionalizma upravo nelegitimno korištenje Otomanskog carstva od strane političara i intelektualaca kao dežurnog krivca za sve svoje nesreće i pogreške. Na taj je način sačuvana zamrznuta i nepromjenljiva uniformna predstava o muslimanskoj zajednici“ (Meszaros, 2005: 36-37). Zaključićemo ovu kratku raspravu zaključkom preuzetim od Dragomira Pantića: „U mnogim postkomunističkim zemljama Istočne Evrope još su na delu predmoderni obrasci vrednosti i ponašanja građana, ali je ipak odmakao i proces modernizacije, makar kao generalni pravac kretanja, dok se postmodernizam sreće samo kod avangardnih grupa. Zapravo u Srbiji su pomešane predmoderne (tradicionalne), moderne i postmoderne vrednosti, ali su ove prve ne samo najviše rasprostranjene, već i žilave i rezistentne, što modernizaciju čini blokiranom i daje za pravo kritičarima koji ovdašnju tranziciju smatraju ‚devijantnom‘. Srbija se sporo oslobađa

vekovne zaostalosti i aktuelni vrednosni i drugi rascepi izražavaju nesigurnost i siromaštvo većine njenih građana čineći ih reprezentima ,vrednosti oskudice‘ (Inglhartov pojam), dok u razvijenijim zemljama građani već masovno dele vrednosti samoizražavanja u smislu zajedničkog sistema vrednosti (Parsons)“ (Pantić, 2003: 96-97).

LITERATURA

- _____. (1976) „U poseti OŠ ,Branko Miljković‘ u Nišu: ,Kekec‘ ispunio obećanje“, *Kekec*, Jugoslovenski list za mlade, (1002).
- Balandije, Ž. *Politička antropologija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1997.
- Brunkhorst, H. *Solidarnost. Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*. Beograd i Zagreb: Beogradski krug i Multimedijalni institute, 2004.
- Buden, B. i Ž. Žilnik. #*Na groblju mrtvih riječi*, iz razgovora koji je Boris Buden vodio sa Želimom Žilnikom“. U *Uvod u prošlost*, Buden, B. i Ž. Žilnik. Novi Sad: Centar za nove medije, 2013.
- Ciceron. *Rasprave u Tuskulu*. Beograd: SKZ, 1974.
- Ćosić, D. „Promene“. Dnevnik. „Večernje novosti“, 19. 8. 1992.
- Dimić, Lj. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, III. Beograd: Stubovi culture, 1977.
- Drajzek, Dž. S. i L. T. Holms. *Post-komunistička demokratizacija. Politički diskursi u trinaest zemalja*. Niš: Istraživačko-analitički centar i GIP Punta, 2003.
- Frédéric, Le Play. *La réforme de la société. Le travail*, tome II. Paris: Éditions d'histoire et d'art, 1841.
- Giddens, A. *The Consequences of Modernity*. Oxford: Polity Press, 1991.
- Hobsbaum, E. *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*. Beograd: Filip Višnjić, 1996.
- Hobsbaum, E. „Kako se tradicije izmišljaju“. U Hobsbaum, E. i T. Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.
- Horvat, B. *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb: Globus, 1984.
- Jakšić, B. „Nacionalističke kritike *Praxisa*“. *Filozofija i društvo* 22, 2 (2011): 77–104.
- Konstantinović, R. *Filosofija palanke*. Beograd: Nolit, 1981.
- Krleža, M. *99 varijacija*. Beograd: Biblioteka XX vek, Duga, 1972.
- Krleža, M. *Amsterdamske varijacije*. Zagreb: Danas. Dostupno i na: <http://www.scribd.com/doc/1587705/AMSTERDAMSKE-VARIJACIJE-MIROSLAV-KRLEZA>.
- Kuljić, T. *Tito*. Zrenjanin: Kulturni centar Zrenjanina, 2012.
- Ленин, В. И. „По поводу так называемого вопроса о рынках“. В Ленин, В. И. *Полное собрание сочинений*, том 1, издание пятое. Москва: Издательство политической литературы, Москва, 1967.

- Marshall, G., ur. "Modernism". In *Dictionary of Sociology*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.
- Meszaros, S. „Balkanski barbarogenij: problem etniciteta u analizama rata na području bivše Jugoslavije“. *Diskrepancija* VI, 10 (2005): 33-43.
- Mihailović, S. „Šta to beše radnička solidarnost“, 2. Beograd: Danas.
- Pantić, D. „Kulturno-vrednosni rascepi kao determinante partijskog pregrupisavanja u Srbiji“. U *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisavanja u Srbiji*, uredili Komšić, J., Pantić, D., Slavujević, Z. Đ. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka, 2003.
- Pavičević, V., B., Šešić, S. Knjazeva, ur. *Neki problemi teorije odraza*, Referati i diskusije na IV stručnom stanku Jugoslovenskog udruženja za Filozofiju, Bled, 10-11. novembar 1960. Beograd: Jugoslovensko udruženje za filozofiju, 1960.
- Павлов, Т. *Теория на отражението. Основни въпроси на диалектико-материалистическата теория на познанието*. София: Нариздате, 1945.
- Perišić, M. "Veliki zaokret 1950: Jugoslavija u traganju za vlastitim putem. Kultura – oslonac, prethodnica i sastavni deo spoljne politike". U *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007.
- Radoman, M. *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2011.
- Skerlić, J. "Značaj XVIII veka u istoriji srpske književnosti". U Skerlić, J. *Studije*. Novi Sad i Beograd: Matica Srpska i Srpska književna zadruga, 1961.
- Skerlić, J. *Istorija nove srpske književnosti*. Dostupno na: <http://www.ask.rs> (preuzeto 8. 10. 2016).
- Stojaković, K. "Teatar pod utjecajem filozofije. Kazalište i studentski protesti u jugoslaviji 1960-tih godina". U *Društvo u pokretu*, uredili Đ. Tomić i P. Atanacković. Novi Sad: Cenzura, 2009.
- Stojanović, D. „Turizam i konstrukcija socijalnog i nacionalnog identiteta u Srbiji krajem 19. i početkom 20. veka“. *Godišnjak za društvenu istoriju* XIII, 1-3 (2006): 41-59.
- Todorova, M. „Šta je istorijski region? Premeravanje prostora u Evropi“. *Reč* 73-19 (2005): 81-96.
- Weber, B. "Pluralizam samoupravnih interesa: konformistička pobuna i privid (stranačkog) pluralizma". U *Slaba društva i nevolje s pluralizmom*, priredili S. Dvornik i V. Horvat. Zagreb: Fondacija Heinrich Boell, 2005.
- Zvijer, N. *Ideologija filmske slike*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2011.

**MODERNIZATION OR PSEUDOMODERNIZATION UNDER THE
GUISE OF PSEUDOTRADITIONALIZATION?****Summary**

The real issue here is the question what is actually going on in the state of Serbia during the so-called process of transition? This on-going process is irreversible, but it is actually pseudotraditionalization that is in full force. Why is the prefix *pseudo* used here? The reason for this is that not a single project of so-called retraditionalization of any society, including our Serbian society, has ever been feasible. It is possible to play, in some ideological and propagandist carousel, with the attractive notion about the „noncontradictory“, „pastoral“... „past“. However, in actuality, we are witnessing anti-modern ideology. Is modernism, in all sincerity, possible? It is, on condition that the actors of modernization are recruited from internal adherents of modernism (i.e. keeping in mind not only the living supporters of this movement). As it is now, modernization has been practised and accepted only as an imitation or replica of modernistic achievements of the West, without bearing in mind the specifics of typical Serbian society, or, in other words, as pseudomodernization in the guise of pseudotraditionalization. This certainly does not imply that the results and heritage of Western modernization ought to be brushed aside, but does imply that the internal modernizing tendencies have to be respected as opposed to mere superficial replication (oftentimes ephemeral in essence) of the modernized landmarks of the Western world. In simpler terms, the analysis of the internal modernizing potential within the network of the contemporary global transformations (globalization, regional differences, continuous polarization between the rich and the poor, precarization, etc.).

Key words: pseudotraditionalization, pseudomodernization, internal modernizing tendencies.

Владан Павловић¹
Филозофски факултет
Ниш
Милош Јовановић
Филозофски факултет
Ниш
Владимир Јовановић
Филозофски факултет
Ниш

УДК 323.1:81'27

43

О ОДНОСУ ЈЕЗИЧКОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У СТАВОВИМА СТУДЕНАТА – КУМУЛАТИВНИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА У ЧЕТИРИ БАЛКАНСКЕ ЗЕМЉЕ

Резиме

У раду се представљају кумулативни резултати истраживања везаног за ставове студената о односу језичког и националног идентитета. Истраживање је спроведено на Универзитету у Нишу (Србија), Универзитету у Источном Сарајеву (Босна и Херцеговина), Универзитету у Великом Трнову (Бугарска) и Универзитету у Битољу (Македонија). Основни циљ био је размотрити могућу повезаност ставова студената о степену зависности језичког и националног идентитета са више демографских варијабли, као и испитати да ли код студената преовлађују ставови о тесној повезаности између језичког, с једне, и националног идентитета, с друге стране, или не. Као инструмент истраживања коришћен је упитник, који је попунило укупно 3012 испитаника. Статистичка анализа података поред осталог је показала да међу демографским варијаблама највећи утицај на ставове испитаника о степену повезаности између наведених слојева идентитета има тип религиозности, а да значајан утицај, поред осталог, може имати и њихов образовно-професионални профил.

Кључне речи: језик, нација, идентитет, језички национализам / језички космополитизам, ставови о односу језичког и националног идентитета

¹ vladan.pavlovic@filfak.ni.ac.rs

Припремљено у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (пројекат бр. 179074), којим роководи емеритус проф. др Љубиша Митровић (Филозофски факултет Универзитета у Нишу) и пројекта *Језици и културе у времену и простору* (пројекат бр. 178002), којим руководи проф. др Снежана Гудурић (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

У европској културно-историјској традицији почев од краја 18. века (и аутора попут Хердера, Русоа, Фихтеа, и времена Француске револуције) присутан је став да језички идентитет није тек један од слојева (индивидуалног и колективног) идентитета, који је равноправан са другим слојевима, већ да му међу различитим слојевима идентитета припада почасно место као „еманацији и огледалу народног духа”, гаранту самобитности и просперитета нација које су се формирале у поменуто време (видети нпр. Бугарски, 1996б: 121–161 и Бугарски, 2002: 171–176). Отуда популарно веровање, које емпиријске чињенице најчешће заправо демантују, али које је и поред тога и данас присутно у друштвима балканских земаља (на пример у ставовима крајње десних организација у Србији, а и у ширим лаичким круговима), да се може говорити о „светом тројству” језика, нације и државе, односно њиховој суштинској повезаности и међузависности, најчешће у односу један језик – једна нација – једна држава.

У том смислу, основни циљ овог рада је да представи резултате истраживања које се бавило тиме да ли на изабраном узорку студената више универзитета из региона преовлађују ставови о тесној повезаности између језичког и националног идентитета, односно да ли у датој популацији доминирају ставови који се могу сматрати експресијом језичког национализма, или они који би се могли окарактерисати као израз језичког космополитизма, као и да размотри могућу повезаност таквих ставова са неколико демографских варијабли. Испитанису студенти Универзитета у Нишу (УН), Универзитета у Источном Сарајеву (УИС) (Босна и Херцеговина), Универзитета у Великом Трнову (УВТ) (Бугарска) и Универзитета у Битољу (УБ) (Македонија).

Рад се надовезује на радове у којима се наведени узорак обрађивао парцијално (в. нпр. Јовановић и Павловић, 2013; Павловић и Јовановић, 2013).

Рад полази од следећих хипотеза:

1. да студенти Англистике (који су анкетирањем обухваћени само на УН и УИС), захваљујући образовању које их нужно упућује да упознају друге културе кроз страни језик и књижевност, у већој мери од других испитаних студената заузимају ставове у којима преовлађује језички космополитизам, док се преостали испитивани студенти чешће опредељују за ставове који се могу сматрати индикатором језичког национализма;

2. да студенти УИС заузимају ставове у којима је израженији језички национализам у односу на остале испитане студенте, и то делом и због познатих дешавања у БиХ током деведесетих година,

3. да студенти УВТ, као доминантно грађани ЕУ, нагињу ставовима који су ближи језичком космополитизму у односу на студенте преостала три универзитета у земљама које нису чланице ЕУ.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Теоријске основе рада

Пошто у раду вредносни судови у вези са односом језичког и националног идентитета (схваћених колективно и индивидуално) заузимају значајно место, то ће овде бити дат осврт на теоријска гледишта у вези са наведеним терминима и појмовима.

Под идентитетом се у раду подразумева самоистовестност на супрот другости, тј. скуп и континуитет суштинских својстава којима се нека људска група или јединка дефинишу наспрам других, обезбеђујући тако своју „самоистовестност“ (Бугарски, 2009: 12; Бугарски, 2005: 67). Он се може сматрати састављеним од низа компоненти, где се може говорити о: 1) његовим нивоима и то: идентитету као хуманитету, колективитету и индивидуалитету; 2) његовим слојевима и то: етничком, конфесионалном, професионалном, социјалном, територијалном, културном, политичком, генерацијском, родном па и језичком, националном и другим слојевима идентитета; 3) степеноу његове изражености, односно о јаком, средњем и слабом идентитету (Бугарски, 2009: 12). Док поменути први ниво идентитета – хуманитет, није релевантан у овом раду јер на њему нема другости – рад се не бави упоређивањем људског рода са другим живим бићима, нити дехуманизацијом одређених етничких или других група (попут случаја Јевреја у нацистичкој Немачкој или Јевреја, Срба и Рома у НДХ), дотле су преостали поменути нивои (заједнички идентитет унутар неког колектива и јединствени идентитет појединца) међусобно тесно повезани, а уз то укрштањем са наведеним слојевима и степенима сачињавају врло комплексну структуру, чији су скоро сви елементи друштвено конструисани (а не „дати од Бога“ или „Природе“) и подложни променама (*ibid*). У том смислу овде ћемо под језичким и националним идентитетом сматрати типове слојева идентитета који се могу реализовати на поменути нивоима колективитета и индивидуалитета (као нивоима значајним за наш рад), а који се могу испољити у поменути степенима. Такође, појмови народ, нација, етнос/етницитет, етнонационална свест и језик коришћени су у овом раду у смислу у коме их користи Бугарски (1996б: 123–125 и 2002: 15–27).

Популарним (тј. лаичким) судовима о језику (а индиректно и са њима повезаним судовима о односу језичког и националног идентитета) бавио се Бугарски (1996а: 164–171). На датом месту они се дефинишу као „анонимни и широко прихваћени општи ставови о језику и језицима који се преносе с колена на колена, најчешће у облику обичних конверзационих клишеа“ (*ibid*, 164). Један део овог лингвистичког фолклора, како аутор даље наводи, чак и када су у питању пукe предрасуде и празноверице, потпуно је безазлен; међутим, међу њима има и таквих који могу имати теже последице и пред којима не треба остати нем.

Бугарски судове о језику класификује по три критеријума: а) по предмету, где судови обухватају цео распон од језика уопште, преко поједничких језика и дијалеката, до идиолекта као говора појединца;

б) по врсти, на естетске, прагматичке и морално-друштвене, и в) по усмерености, тј. на судове који се односе на сопствени и туђ језик, дијалект или идиолект. Ове поделе међусобно су тесно повезане, што поменути аутор илуструје бројним примерима.

Такође, Бугарски наглашава да је општа тенденција која прожима све наведене ставове, поред осталог, став којим се одобрава и проглашава нормалним своје, а извргава подсмеху или чак и анатемисе туђе. Популарним веровањима о језицима и народима, о „нашем” и „страном” у језику, друштвеној основи језичких конфликта и ставова према језику, детаљно се бавио такође Бугарски (1997б: 75–83; 2005: 43–51 и 2009: 11–73), а један од најранијих извора у коме се скреће пажња на потребу озбиљнијег изучавања области народне лингвистике (*folk linguistics*) јесте Hoenigswald, 1966.

Питања односа између језика и етничко-националне свести, питања односа језика и нације у времену и простору, као и питања етничких обележја и национализма у језику, посебно се истичу као значајна (Бугарски, 1996б: 121–161, 1997а: 70–79, 2002: 11–94 и 171–176; Trudgill. 2001 [1983]). Наиме, пажња се скреће на следеће две значајне чињенице. Прво, да не мора да постоји суштинска веза између језика, нације и државе, те да се један етницитет може конституисати као нација чак и ако нема свој засебан, стандардизован, национални језик којим би се служили сви припадници тог етницитета. И друго, потцртава се став да језик и етнонационална свест не морају бити нераскидиво повезани, односно да се етнонационална свест може развијати и без националног језика, који, дакле, не мора да представља ослонац и гарант очувања датог облика свести и „есенцијално отелотворење саме душе датог етницитета” (случај различитих нација које се служе нпр. енглеским, шпанским или португалским језиком). Што је још значајније, за овакве ставове се наводи и велики број примера, о којима овде због ограниченог простора неће бити речи.

У том смислу, суштински романтичарски, мистичан и митолошки став о тесној повезаности језика, нације и државе, односно представа о томе да се свеколики идентитет може свести на етничко порекло оваплоћено у матерњем језику, као и став да се човечанство природно дели на нације од којих свака поседује свој особени и непоновљиви карактер, при чему је језик гарант те посебности, може се назвати *језичким национализмом* (Бугарски, 2002: 60). Обратно, за становиште које поменуто негира, а које се може сматрати рационалним, космополитским и окренутим будућности, у раду се употребљава термин *језички космополитизам*.²

Иностранци извори који се такође баве представљеним питањима били би, поред осталих: Edwards, 2009; Fought, 2006; Greenberg, 2004; Joseph, 2004; MacGiolaChrist, 2003. и Fishman, 1999. Они се

² У вези са наведеним термином (језички космополитизам) желимо да нагласимо да дати аутор овај термин, за разлику од термина језички национализам, у његовој целости нигде експлицитно не користи. Ипак, он редовно на помињаним местима појму национализам супротставља појам космополитизам, те је скована синтагма језички космополитизам.

баве питањима односа језика, с једне, и националног, етничког и верског идентитета, с друге стране, као и односом језика, национализма и етничких конфликта, и то како на подручју бивше Југославије (Greenberg, 2004), тако и у другим деловима света (остали наведени аутори), при томе се посебно задржавајући на њиховој тесној повезаности као и на последицама такве повезаности.

Поред тога, извори из наше средине који су се бавили темама које имају додирних тачака са темом овог рада, били би: Ковачевић, 2004. и 2005; Ђоровић, 2004; Игњачевић, 1998; Влаховић, 1990, 1997. и 1989; Стојић, 1991. Ови извори баве се истраживањима ставова како код студената тако и шире популације – говорника српског/српскохрватског језика, у вези са њиховим односом према страним језицима (нпр. значају њиховог учења и њиховој популарности), њиховим односом према варијететима српског/српскохрватског језика (тј. према књижевном језику/завичајном говору), и сличним питањима.

Метод

Као основни инструмент истраживања представљеног у овом раду конструисан је упитник, који се, поред питања о демографским детаљима, састојао од укупно 19 ставова са понуђеним алтернативним одговорима (да/не). Сами ставови састављени су на основу претходно наведене литературе, као и на основу судова о односу језичког и националног идентитета који се могу наћи на сајтовима екстремних десничарских организација у Србији, и то на сајту организације Отачествени покрет Образ (www.obraz.rs) и организације Српски народни покрет 1389 (www.snp1389.rs). Овим интернет презентацијама је приступљено септембра 2011. године.

Неки од тих ставова јесу следећи: *Матерњи језик сваког народа у себи садржи целокупну душу, целокупну прошлост, све духовне вредности и стваралачке замисли тог народа, Народ без свог језика и државе осуђен је на пропаст, Реч српски требало би писати српски (или, још боље, Српски), како би се боље истакла припадност српској нацији.*

Приликом формулисања тих ставова водило се рачуна о томе да испитаници који „нагињу” било „националистичким” било „космополитским” гледиштима стално морају да алтернирају између одговора *да* и *не*, пре него ли да стално (аутоматски) нуде један од та два одговора.

Анкетирање је спроведено у три фазе, током 2012. године.

Прва фаза спроведена је на УН током марта 2012. године на пригодном узорку који је чинило укупно 665 студената, и то 146 студената са Департмана за англистику, 96 студената са Департмана за социологију и 88 студената са Департмана за историју Филозофског факултета у Нишу, 140 студената Машинског факултета, 121 студент са Правног факултета и 74 студента са Медицинског факултета у Нишу.

Сви одговори из упитника обрађивани су уз помоћ аналитичког софтвера за статистичку обраду података SPSS. Прелиминарном анализом података утврђено је да код анкетираних студената постоји,

готово, опште (не)слагање (80% и више) са укупно седам ставова, и да они самим тим не могу добро да послуже као индикатори „језичког национализма”, односно „језичког космополитизма”, због чега они даље нису узимани у обзир приликом квантитативне обраде података. Одговори испитаника на преосталих 12 ставова рекодирани су тако да је за „националистички” одговор на понуђени суд рачуната вредност 1, а за „космополитски” вредност 0. На основу тога израчунат је „индекс језичког национализма“ (у даљем тексту ИЈН), као термин који има три сродна смисла: 1) на нивоу сваког појединачног испитаника, он представља укупну вредност рекодираних „националистички“ усмерених одговора тог испитаника на представљене ставове; 2) на нивоу факултета/департмана, он представља средњу вредност која се добија када се рекодираних вредности „националистички“ усмерених одговора свих испитаника на одређеном факултету тј. департману саберу и поделе бројем испитаних студената на том факултету/департману; 3) на нивоу целог узрока, он представља средњу вредност која се добија када се рекодираних вредности „националистички“ усмерених одговора свих испитаника из узорка поделе укупним бројем испитаника (у даљем тексту увек ће бити назначено који од ова три смисла се има у виду).

Јасно, вредност ИЈН у сваком од дата три смисла кретала се у распону између 0 и 12, при чему је вредност ближа нули указивала на то да код испитаника претежу „космополитски”, а она ближа вредности 12 на то да код испитаника претежу „националистички” усмерени ставови.

Овако утврђен ИЈН потом је укрштан са следећим демографским варијаблама: образовно-професионалним профилом, полом, годином рођења, националном припадношћу, местом рођења и сталног боравка, местом рођења и образовања родитеља, професионалном припадношћу испитаника и њиховим ставом према религији.

У раду се ни на који начин не заступа теза да вредности које се описаним израчунавањима добијају представљају било какве „апсолутне вредности”, већ да оне једноставно могу указати на одређене тенденције код испитаника са различитих департмана односно факултета.

Код квалитативне анализе података у обзир су узимани и ставови за које је напред речено да се у квантитативној анализи нису показали као довољно дискриминативни.

Друга фаза анкетања спроведена је на УИСтоком летњег семестра 2012. године на пригодном узорку који је чинило укупно 139 студената. С обзиром на техничка ограничења када се организује истраживање на универзитету који истраживачима није матични, анкетирани су само студенти Филозофског факултета датог универзитета, и то 61 студент са Департмана за англистику, 51 студент са Департмана за социологију и 34 студената са Департмана за историју. Током анкетања коришћен је идентичан упитник као и на УН.

Трећа фаза анкетања спроведена је наУВТ,УБ и додатно на УН. На првом поменутом универзитету анкетирано је укупно 804, а

на другом 586 студената и на трећем 818 испитаника. У оба случаја коришћени упитник био је део знатно ширег упитника – оног који је чинио централни инструмент емпиријског дела истраживања на пројекту *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који је и наведен као један од два пројекта у оквиру кога је овај рад настао. У том смислу, било је неопходно редуковати број испитаних ставова (који тако овде износи 6 уместо 19), док је, истовремено, број демографских варијабли био значајно већи. Поменуто за последицу има то што резултати добијени на УН и УИС, са једне, и УВТ и УБ, са друге стране, нису у потпуности упоредиви. Ипак, будући да је циљ истраживања на свим наведеним универзитетима био исти, као и с обзиром на то да постоји укупно шест испитаних ставова који су били идентични, те да је за потребе овог рада увек коришћен исти скуп демографских варијабли за све поменуте универзитете, то ћемо у овом раду сматрати да има оправдања овде изнети кумулативне резултате описаног истраживања на дата четири универзитета, све време имајући на уму поменута ограничења, као и једно додатно ограничење – чињеницу да на дата четири универзитета није увек било могуће испитати студенте са потпуно упоредивих факултета и њихових департамана.

У раду ће се поред квантитативне дати и квалитативна анализе података, у мери у којој то просторна ограничења дозвољавају.

АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА

Анализа везана за прву и другу фазу истраживања

Средња вредност ИЈН на целом узорку на УН износи 5,92, што би значило да анкетирани студенти лавирају између „националистичког” и „космополитског” обрасца у поимању односа језика и идентитета. Средње вредност ИЈН најнижа је код испитаника са Департамана за англистику, а највиша код анкетираних студената историје. Стандардна одступања од средњих вредности су релативно велика. Подаци су дати у Табели 1.

Вредност ИЈН на УИС показала се као просечно виша за један индексни поен, што може потврдити хипотезу да датог универзитета заузимају ставове у којима је израженији језички национализам у односу остале испитане студенте у односу на студенте УН, и то делом и због познатих дешавања у БиХ током деведесетих година.

Табела 1.
Средње вредности ИЈН по факултетима/департманима УН

Факултет/ Департман	средња вредност ИЈН	n	стандардна девијација	минимум	максимум
Машински	6,61	129	2,27	1	11
Правни	6,25	117	2,32	1	11

Медицински	6,44	70	2,00	2	11
Англистика	4,43	138	2,46	0	12
Социологија	4,98	87	2,36	0	10
Историја	7,42	84	2,50	0	12
Укупно	5,92	625	2,55	0	12

Када је у питању укрштање ИЈН са социо-демографским варијаблама, повезаност ИЈН са ставом о религији показала се најизраженијом, док је била мање наглашена код пола, старости, места рођења и боравка, етничке припадности и вероисповести испитаника, те образовања и места рођења њихових родитеља.

Овде ћемо се, због ограниченог простора, кратко осврнути на везу ИЈН само са четири демографске варијабле – полом, узрастом, вероисповешћу и степеном религиозности испитаника.

Када се упореди средња вредност ИЈН по факултетима УН у односу на *пол* испитаника, резултати показују већи „национализам” код студената, сем на Филозофском факултету, где је на сва три Департамана средња вредност ИЈН већа код студенткиња. Најуједначенији резултати, са готово занемарљивом разликом, утврђени су код будућих правника, док највеће разлике између студената и студенткиња постоје на социологији и англистици. На основу постојећих података не може се дати неко поткрепљеније објашњење наведених налаза. Могла би само бити понуђена следећа претпоставка за нижи ниво „језичког национализма” студената са Департамана за англистику, социологију и историју у односу на студенткиње: будући да Филозофски важи за факултет на коме су студенткиње значајно бројније од студената (школује се кадар који припада углавном „феминизованим” професијама каква је, на пример, наставничка), могуће је да младићи који га уписују не припадају групи „типичних” мушкараца, какве налазимо на осталим факултетима на којима је вршено истраживање, те отуда њихов наглашенији „језички космополитизам”.

Када је у питању пол испитаника на УИС, већи број испитаних је женског пола и износи 281 (63,15%), а 163 (36,63%) испитаних су мушкарци. Нешто израженијусклоност ка језичком национализму, али тек за половину индексног поена, исказали су студенти у односу на студенткиње. Уз то, разлика у ИЈН је нешто већа међу студентима и студенткињама на ФФУИС, готово за један индексни поен.

При разматрању средње вредности ИЈН према *старости* студената узети су у обзир за анализу само студенти између 20 и 23 година старости. Подаци показују да факултетима/департаманима УН постоје различити трендови. Док је код студената социологије видљив константан пад „национализма” како се иде ка већој старости (и години студија), код студената права евидентан је управо супротан случај. Машинство, историја и, посебно, медицина показују највише варијација, па се не може говорити о неком јасном кретању у једном или другом правцу. Средња вредност ИЈН код англиста остаје најуједначенија, што помало изненађује, будући да је очекиван налаз да што више студије одмичу, тако и расте ниво освешћености ових студената о односу језика и

нације. Вредна запажања је чињеница да најмлађи у посматраној групи на УИС имају и највиши ИЈН, што може да указује на растући тренд „језичког национализма“ код млађе популације. Просечни индекс на нивоу целог узорка поново је виши за студенте УИС. Подаци показују да је код студената у Нишу константан пад „језичког национализма“ како се иде ка већој старости (и години студија), док је таква тенденција нестабилна у подацима о студентима из Источног Сарајева.

Када је у питању *конфесионална припадност*, код нишких студената атеисти имају већи удео у узорку (скоро 6%) и нижу вредност ИЈН. Значајно је истаћи да се на УН две трећине студената изјаснило као „православци“, док је у на УИС тај проценат за око 10% виши (и износи 77,70%), уз 9,35% студената који су као своју вероисповест навели „родноверје / српска“ са ИЈН готово двоструко већим од ИЈН код оних који су се изјаснили као атеисти. Значајан део испитаних (10,79%) није се изјаснио да припада некој од вероисповести, не понудивши податке о овом питању.

Најјаснија веза уочена је између ИЈН и *става према религији* – што је религиозност израженија, већи је и скор на ИЈН. Међутим, вредности стандардних одступања релативно су велика, те низак Спирманов коефицијент корелације ($\rho = -0,28$) указује на то да нема значајније зависности ове две променљиве. Ниже је дат табеларни преглед односа ИЈН и степена религиозности испитаника на УН. Код студената УИС средње вредности ИЈН више су за око један поен.

Табела 2.
Средње вредности ИЈН и став према религији на УН

Став према религији	средња вредност ИЈН	n	стандардна девијација
Уверени/-а сам верник/-ца и прихватам све што моја вера учи	6,89	180	2,24
Религиозна/-ан сам, али не прихватам све што моја вера учи	6,16	211	2,22
Размишљам о томе, али нисам начисто да ли верујем или не	5,17	77	2,36
Према религији сам равнодушан/-на	5,06	31	3,02
Нисам религиозна/-ан, али немам ништа против религије	4,33	73	2,77
Нисам религиозан/-на и противник/-ца сам религије	2,91	11	2,63
нема података	6,17	42	2,55

Свакако један од најуочљивијих фактора који утичу на висок ИЈН код студената из УИС је и висок проценат студената који су се декларисали као верници или уверени верници 74,82%, док је тај проценат код нишких студената 53,59%.

Сада ће бити представљена и квалитативна анализа одговора испитаника на неке од понуђених 19 ставова (а у светлу просторних ограничења у овом раду, који нам не дозвољавају да детаљно анализирамо одговоре на сваки од тих ставова).

У том смислу, овде ће се дати осврт на укупно три става.

Став бр. 1 из упитника гласи: *Природно је да свака нација има свој национални језик и своју националну државу*. Дати став није посебно дискриминативан када је у питању начин на који су испитаници са различитих факултета / департмана одговарали на њега, и то у смислу да се студенти са свих департмана / факултетаса таквим ставом доминантно слажу (у питању је распон од 85,4% на Департману за социологију Филозофског факултета УН до 98,4% на Департману за англистику Филозофског факултета УИС). Ипак, са своје стране, и овакви подаци су врло битни у светлу чињенице да они одсликавају (просечан) изразит језички национализам испитаника када је у питању овај став, односно виђење степена повезаности између нације, језика и државе, а у светлу онога о чему је делом било речи и у делу посвећеном теоријском оквиру овог рада. Уз то, ако би овако снажан став у духу језичког национализма можда и могао да се очекује од студента на нефилолошким департманима, дотле је он у најмању руку изненађујућ када су у питању студенти Англистике оба универзитета, који су показали *највећу* приврженост оваквом ставу (иако на својим студијама детаљно обрађују, поред осталог, и америчку, канадску и аустралијску књижевност и културу, односно свакако јесу свесни чињенице да ниједна од ове три нације нема никакав сопствени национални језик). Уједно, овакви резултати управо на Департманима за англистику (92,5% подршке наведеном ставу на УН и 98,4% на УИС), потцртавају чињеницу да би било корисно на датим департманима експлицитније говорити о питањима наведеног типа, односно на одговарајући начин допунити наставни програм појединих предмета.

Још један став на који ће овде бити скренута пажња је став бр. 7 из упитника – *Реч српски требало би писати србски (или, још боље, Србски), како би се боље истакла припадност српској нацији*. Наиме, поменути став преузет је директно са интернет презентације једне од крајње десних организација у нашој земљи (коју је поменута у уводном делу рада), те се пошло од претпоставке да би било корисно проверити колико студенти подржавају један овакав став који је изразито у духу језичког национализма (а уз то је и став који се директно коси и са правописом српскога језика како у смислу писања великих и малих слова, тако и у смислу примене правила о једначењу по звучности – упор. нпр. *вராбац / врапца / *вராбаца, ШАбац / Шапца / *Шабца*, и сл). Поред тога што се може констатовати да студенти из Ниша и И. Сарајева овакав став већински не подржавају, потребно је скренути пажњу и на незанемарљиву разлику у броју позитивних реакција (и самим тим оних које нагињу језичком национализму) на наведени став у појединим деловима узорка. Наиме, док је на Департману за англистику УН одговор *да* дало тек 3,4% испитаника, на Департману за социологију УН 13,5%, на Департману за историју УН 23,9%, на

УИС је тај проценат у просеку (чак) 31,6%, где предњаче студенти историје са 44,1% потврдних одговора, док је проценат на англистици 11,5%, одакле се свакако ипак може добро видети утицај филолошког образовања на ставове испитаника.

Овај кратак осврт на однос испитаника у вези са наведеним ставовима завршиће се констатацијом да је на последњи став – став бр. 19: *Треба прихватити Европу, њену разноликост и вредности, као проширену културну, духовну и језичку домовину*, већина студената из узорка углавном дала потврдан одговор (и самим тим онај ближи „језичком космополитизму“). Најјасније је овакав став прихватила популација студената англистике из Ниша са 89,7%. На преостала два испитана департмана УН, проценат студената Социологије који се са оваквим ставом слаже је 76%, а на Историји 59,1%. Када су у питању испитаници са ФФУИС, добија се сличан однос студената три департмана, с тим што је њихово слагање са наведеним ставом мање изражено него код студената из Ниша. И овде је највећи степен слагања са овим ставом уочен код студената англистике – 72,1%, потом на Департману за социологију – 66,7%, док он на Департману за историју износи свега 47,1%, односно једини је који на испитаним департманима није добио натполовичну већуну.

Анализа везана за трећу фазу истраживања

Трећа фаза истраживања спореоведена је на УВТ, УБ и УН, онако како је то описано у уводном делу рада. Због просторних ограничења, овде ћемо се задржати само на одговорима студената на неколико ставова.

Одговори студената на ставове у вези са односом између језичког идентитета, с једне, и националног и индивидуалног идентитета, с друге стране, понекад су били сасвим уједначени од универзитета до универзитета. На пример, када је у питању став да *званичну употребу више језика, и то језика већинског народа као и језика мањина, треба поздравити и сматрати предношћу и богатством такве земље*, 54,5% испитаних студената из Србије, 51,1% испитаних студената из Македоније и 57,5% испитаних студената из Бугарске сложило се са оваквим ставом. Ипак, 25,2% студената из Србије и готово идентичан проценат студената из Македоније (25,1%), као и 29% студената из Бугарске, изразило је неслагање са оваквим ставом, што није занемарљив број.

Са друге стране, однос студената са дата три универзитета према неким другим ставовима дао је врло шаренолике резултате. На пример, када је у питању став да *националним мнањинама треба омогућити школовање на матерњем језику*, 40% испитаних студената из Бугарске, 44,2% испитаника из Македоније и 61,1% испитаника из Србије сложило се са оваквим ставом, односно испитаници из Србије показали су највећу отвореност према оваквом ставу. Супротан тренд може се уочити у одговорима испитаника на став *Треба прихватити Европу, њену разноликост и вредности, као проширену културну, духовну и језичку домовину*. Са овим ставом се сагласило 39,5%

студената из Македоније, 38,8% студената из Бугарске и само 17,8% студената из Србије, при чему је проценат неслагања са оваквим ставом 31% у Македонији, 46,6% у Бугарској и чак 53,5% у Србији, док се преостали студенти о овом ставу нису изјаснили.

Овакви и слични резултати показују да је горња хипотеза да студенти УВТ, као доминантно грађани ЕУ, нагињу ставовима који су ближи језичком космополитизму у односу на студенте преостала три универзитета у земљама које нису чланице ЕУ, тек делимично потврђена, и да је потребно извршити додатна истраживања како би се објаснило зашто су студенти посебно УВТ давали овакве одговоре, односно, зашто, на пример, у великој мери заузимају став да треба ускратити право националним мањинама да се образују на свом матерњем језику. С поменутих у вези овде можемо само изнети претпоставку да је поменуто производ чињенице да је Р. Бугарска етнички хомогенија од Србије и Македоније, као и да поменуто може бити последица губљења поверења у поједине вредности ЕУ.

ЗАКЉУЧАК

Прва полазна хипотеза могла би да се сматра потврђеном – студенти Англистике (који су анкетирањем обухваћени само на УН и УИС), захваљујући образовању које их нужно упућује да упознају друге културе кроз страни језик и књижевност, заиста у већој мери од других испитаних студената заузимају ставове у којима преовлађује језички космополитизам, док преостали испитивани студенти „нагињу” ставовима који су индикатор језичког национализма.

Друга полазна хипотеза такође би могла да се сматра потврђеном – студенти УИС заиста заузимају ставове у којима је израженији језички национализам у односу остале испитане студенте, за шта смо као могуће објешњење навели утицај познатих дешавања у БиХ током деведесетих година,

Трећа полазна хипотеза – да студенти УВТ, као доминантно грађани ЕУ, нагињу ставовима који су ближи језичком космополитизму у односу на студенте преостала три универзитета у земљама које нису чланице ЕУ, није у потпуности потврђена, нарочито у светлу одговора испитаника са датог универзитета на питања везана за то да ли националним мањинама треба омогућити школовање на матерњем језику те да ли треба прихватити Европу, њену разноликост и вредности, као проширену културну, духовну и језичку домовину

Додатни закључци били би следећи. Прво, студенткиње из узорка генерално су показале нешто мање изражен „језички национализам”. Старост испитаника на факултетима/департманима на којима је извршено анкетирање у оквиру УН и УИС различито корелира са ИЈН и само се на Социологији може уочити јасан тренд да студенти са старијих година нагињу више „језичком космополитизму”, што може указивати на значај социолошког образовања ове групе студената.

Код свих варијабли (сем вероисповести и става према религији) приметна је знатно већа вредност ИЈН код испитаника који нису дали податке, при чему на основу постојећих информација не можемо да утврдимо откуда већа неповерљивост код испитаника који се карактеришу израженијим језичким национализмом. Видљиво нижи скорови ИЈН забележени су код нерелигиозних људи, а код варијабле која се тиче ставова према религији уочена је „најправилнија” веза управне сразмере са ИЈН, мада није израчунат значајнији коефицијент корелације.

Када су у питању закључци везани за горе представљену анализу одговора студената на поједине ставове из упитника, може се рећи да су испитаници давали врло шаренолике одговоре, понекад оне за које се може рећи да указују на изразит језички национализам, али и оне за које се може рећи да се њима изражава јак језички космополитизам.

На самом крају наведене анализе треба још додати да она пружа могућности за даљу разраду, у смислу извођења датог типа истраживања, поред осталог, и у вишим разредима средњих школа као и у другим универзитетским центрима наведених земаља, посебно оних са другачијим етничким и конфесионалним саставом у односу на оне који је испитани за потребе овог рада. Такво даље истраживање дало би прецизније резултате, што би могло бити од значаја како на теоријском плану – у смислу даље разраде теоријског и методолошког приступа наведеним питањима, тако и у емпиријском смислу, јер би се на већим популацијама испитаника можда могле уочити неке статистички значајне разлике или корелације које у овом, релативно ограниченом истраживању, нису откривене. Коначно, истраживања ове врсте могла би имати и практичне ефекте, у смислу, на пример, увођења / допуњавања таквих наставних садржаја и на нивоу основног и средњег образовања (као и на нивоу високог образовања, тамо где то може уклопити у студијски програм) који би развијали свест ученика / студената о сложености односа између језичког и националног идентитета. Један такав курс је на Департману за англистику Филозофског факултета УН у међувремену је већ уведен управо и као последица овде представљене групе истраживања, односно њихових резултата.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Р. *Европа у језику*. Београд: Библиотека XX век, 2009.
- Бугарски, Р. *Језик и култура*. Београд: Чигоја штампа и Библиотека XX век, 2005.
- Бугарски, Р. *Нова лица језика – социолингвистичке теме*. Београд: Чигоја штампа и Библиотека XX век, 2002.
- Бугарски, Р. *Језици*. Нови Сад: Матица српска, 1997а.
- Бугарски, Р. *Језик у контексту*. Београд: Чигоја штампа и Библиотека XX век, 1997б.
- Бугарски, Р. *Лингвистика о човеку*. Београд: Чигоја штампа и Библиотека XX век, 1996а.

- Бугарски, Р. *Језик у друштву*. Београд: Чигоја штампа и Библиотека XX век, 1996б.
- Влаховић, Н. *Популарни судови о језику на српскохрватском језичком подручју* (магистарски рад). Београд: Филолошки факултет, 1989.
- Влаховић, Н. „Ставови о језику у оквиру општих изучавања ставова“. *Култура* (1997): 61–77.
- Влаховић, Н. „Из истраживања ставова о језику на српскохрватском језичком подручју“. *Сол: лингвистички часопис* (1990): 43–51.
- Ђоровић Д. „Однос студената хуманистичких наука према страним језицима“. *Настава и васпитање* 53, 4–5 (2004): 448–464.
- Edwards, J. *Language and Identity – An Introduction*. Cambridge: CUP, 2009.
- Fought, C. *Language and Ethnicity*. Cambridge: CUP, 2006.
- Fishman, J. A., ed. *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York: Oxford. OUP, 1999.
- Greenberg, R. D. *Language and Identity in the Balkans*. Oxford: OUP, 2004.
- Hoenigswald, H. „A Proposal for the Study of Folk-Linguistics“. In *Sociolinguistics*, edited by W. Bright, 16–26. The Hague: Mouton, 1966.
- Игњачевић, А. *Ставови о енглеском језику у средњем и високом образовању у Београду* (магистарски рад). Београд: Филолошки факултет, 1998.
- Joseph, J. E. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave MacMillan, 2004.
- Jovanović, V. Ž. i V. Pavlović. „Ставови студената Филозофских факултета у Нишу и Истоћном Сарајеву о односу језика и идентитета“. У *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/1*, uredile S. Gudurić i M. Stefanović, 69-81. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2013.
- Ковачевић, Б. „Ставови говорника српског језика према страним језицима“. *Српски језик – студије српске и словенске* 10, 1–2 (2005): 501–518.
- Ковачевић, Б. „Ставови према варијететима српског језика“. *Philologia* 2 (2004): 33–38.
- Mac Giola Chríost, D. *Language, Identity and Conflict – A Comparative Study of Language in Ethnic Conflict in Europe and Eurasia*. London and New York: Routledge, 2003.
- Павловић, В. и М. Јовановић „Ставови студената Универзитета у Нишу о односу језичког и националног идентитета“. *Теме* 38, 2 (2013): 701–717.
- Стојић, С. () *Енглеске позајмљенице у говорном српскохрватском језику – познавање, употреба, ставови* (магистарски рад). Београд: Филолошки факултет, 1991.
- Trudgill, P. *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. London: Penguin, 2001 [1983].

Vladan Pavlović
Miloš Jovanović
Vladimir Jovanović

ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THE RELATION BETWEEN LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY – CUMMULATIVE RESULTS OF THE RESEARCH CARRIED OUT IN FOUR BALKAN COUNTRIES

Summary

The paper presents cumulative results of the research dealing with students' attitudes towards the relation between language and national identity, carried out at the University of Niš (Serbia), the University of East Sarajevo (Bosnia and Herzegovina), the University of Veliko Tarnovo (Bulgaria), and the University of Bitola (Macedonia). The paper aims to analyse a possible link between students' attitudes on the strength of relation between language and national identity, on the one hand, and a number of demographic variables, on the other hand. It also aims to establish whether students perceive language and national identity to be tightly interrelated or not. The research instrument was a designed questionnaire filled in by a total of 3012 interviewees. A statistical analysis of the data has shown that it is the strength of religious belief that most affects the given relation.

Key words: language, nation, identity, language nationalism / language cosmopolitanism, attitudes towards the relation between language and national identity.

ЕВРО-ОПТИМИЗАМ ИЛИ ЕВРО-СКЕПТИЦИЗАМ НИШКИХ СТУДЕНАТА

Резиме

Последњих година двадесетог и почетком двадесет првог века почиње да се говори о паду поверења у Европску унију, па се све чешће говори о евро-скептицизму и међу најстаријим чланицама Уније. Мада државе источне Европе придруживање Унији виде као пут изласка из транзиционе кризе и у њима су видљиве промене у ставовима везаним за интеграционе процесе, па се и у њима говори о јачању евро-скептицизма. Сам појам се различито одређује, а за потребе овог истраживања прихваћено је одређење по коме се у оквиру евро-скептицизма разликује тврд и мек евро-скептицизам.

У раду су приказана мишљења студената из Ниша о приступању ЕУ. Пошло се од претпоставке да су студенти евро-оптимисти и да имају позитивно мишљење о приступању ЕУ верујући да ће доћи до позитивних помака и побољшања квалитета живота. Међутим, резултати добијени истраживањем на репрезентативном узорку од 818 испитаника показују да без обзира што већина студената прихвата евроинтеграционе процесе и подржава чланство Србије у ЕУ, они не верују у позитивне помаке, због чега спадају у меке евро-скептике.

Кључне речи: евро-оптимизам, евро-скептицизам, ставови студената, Ниш.

УВОД

Процена економских, политичких, безбедносних и других бенефита које доноси чланство у ЕУ утиче на ставове о придруживању овој заједници (Gabel and Palmer, 1995). У том смислу говори се о евро-оптимизму и евро-скептицизму, односно безрезервној подршци европским интеграцијама или противљењу. Резултати истраживања показују да насупрот првобитној подршци европским интеграцијама од стране јавности и политичких елита (Hobolt and Tilley, 2014; Franklin and Marsh, 1994), долази до промена, па се све чешће говори о евро-скептицизму. После одлуке Велике Британије да иступи из ЕУ, промене у ставовима су још видљивије и крећу се од евро-оптимизма

¹ vesna.miltojevic@znrfak.ni.ac.rs

Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ка евро-скептицизму.²

Сам појам евро-скептицизма јавља се у оквиру политичких наука. Пол Тагарт (Taggart) га најпре одређује као отворено противљење европским интеграцијама (Taggart, 1998: 366). У заједничком раду Тагарт и Шчербијак (Szczerbiak) ревидирају почетну Тагартову дефиницију и дају дихотомну класификацију, разликујући „тврди“ и „меки“ евро-скептицизма. По њима „тврди“ евро-скептицизам представља отворено противљење европским интеграцијама. „Меки“ пак не подразумева отворено противљење, већ забринутост за промене у неким областима друштвеног живота и положај државе (Taggart and Szczerbiak, 2002: 7). Флад (Flood), слично Тагарту и Шчербијаку одређује евроскептицизам као сумњу и неповерење према ЕУ и интеграцијама и сматра да у оквиру евроскептицизма треба правити разлику између екстремне и умерене струје (Flood, 2002; нав. према Efimofski, 2013: 550). Насупрот њима Леконти (Leconti) предлаже четворостепену типологију евро-скептицизма. Разликује утилитарни, политички, вредносни и културни евроскептицизам. Утилитарни се односи на неостваривање економских бенефита чланства у ЕУ на индивидуалном или државном нивоу, политички изражава принципијелну опозицију или ослобађање од успостављања наднационалног институционалног система, вредносни на супротстављање прекомерној интервенцији ЕУ у вредносне системе, а културни („антиевропеизам“) на скептицизам према Европи као цивилизацији, као историјском и културном ентитету (Leconti 2010: 43-61). Копецки и Муде критикују дихотомну класификацију Тагарта и Шчербијака као прешироку и нејасну и дају типологију у којој се евроскептицизам дефинише помоћу осталих ставова о ЕУ. Скептицизам према ЕУ по њиховом мишљењу треба да се анализира помоћу две димензије: дифузне и специфичне подршке. Прву димензију чине еврофили (подржавају идеју европских интеграција) и еврофоби (противници идеје), а другу евро-оптимисти (евроентузијастички и европрагматички) и евро-песимисти (евроскептички и европротивнички). Евроскептици подржавају интеграције, али не и реализацију кроз садашње институције, док се европротивници супротстављају идеји интеграције (Koresky and Mudde, 2002: 300-302). Односом према европским интеграцијама, па у том контексту и одређењем евроскептицизма, бавили су се и Луберс и Шиперс (Lubbers and Sheepers, 2005), Соренсенова (Sørensen, 2007), Кнежевић (2008) и многи други, пре свега политиколози (види и: Efimofski, 2013).

Државе централне и источне Европе придруживање Унији виде као пут промена у економској и политичкој сфери, па су ово пресудни фактори евро-оптимизма грађана (Christin, 2005; Tucker, Pasek and Berinsky, 2002; Cichowski, 2000). Међутим, и у овим државама

2 Према најновијем истраживању *Pew Research Center*, спроведеног априла и маја 2016. године у 10 земаља ЕУ (Француска, Велика Британија, Холандија, Пољска, Немачка, Грчка, Шпанија, Шведска, Мађарска и Италија) које чине 80% популације и 82% БДП Уније, свега 27% Грка, 38% Француза и 47% Шпанаца има повољно мишљење о ЕУ, а највећу подршку дали су Пољаци, 72%, и Мађари 61%. До највећег смањења поверења и подршке Унији дошло је у Француској и Шпанији, мада је овакав став уочен и у Немачкој и Италији (Stokes, 2016).

према истраживањима евроскептицизам добија на значају (види нпр.: Koresky, 2004; Szczerbiak, 2004; Ilieva and Wilson, 2011; Molnar, 2013; Hornat, 2014; Novak, 2014). Према истраживањима Кнцеларије за европске интеграције Републике Србије, 2009. године на питање о приступању ЕУ на референдуму који би се одржао сутра, највећи проценат испитаника 73% свој глас би дао „за“. У односу на 2009. годину приметан је пад броја испитаника који би овако гласао, мада осцилира из године у годину. Примера ради, 2012. године „за“ би гласао 41% испитаника, јула 2013. године 50%, јуна 2014. године 46%, 2015. године 49%.

Неки од разлога смањења јавне подршке интеграцијама, односно јачања евро-скептицизма су према налазима истраживача различити: повећан утицај ЕУ на националне политике (Schmitt, 2005), смањење аутономије народа (Arnold and Franklin, 2012), спор опоравак после економске кризе 2008. године (de Vries, 2013; Roth, Nowak-Lehmann and Otter 2013; Serricchio, Tsakatika and Quaglia, 2013). Резултати истраживања су такође указали на кључни значај идентитета у обликовању ставова према Европској унији (Carey, 2002; Hooghe and Marks, 2004; Weßels, 2007). Од не мањег значаја на ставове према европским интеграцијама утичу и схватања политичког и територијаног ентитета (Weßels, 2007; Van Kersbergen, 2000), субјективне економске процене (Shepherd, 1975; Eichenberg and Dalton, 1993; Lewis-Beck, 1990; Anderson, 1998; Gabel and Whitten, 1997; Ioannou, Leblond and Niemann, 2015), однос према другим културама или мањинама (McLaren, 2013), недостатак демократије (Follesdal and Hix, 2006; Sørensen, 2008).

Економска транзиција у Србији допринела је незапослености,³ а генерално гледајући постсоцијалистичка трансформација је узрок искључености младих из економске и социјалне репродукције и ниске интегрисаности младих у друштвени и политички систем (Tomanović i Stanojević, 2015: 281).⁴ Резултате истраживања младих у Србији деведесетих година 20-ог и почетком 21. века у периоду постсоцијалистичке трансформације указују да су промене на тржишту рада, друштвених и политичких режима, криза државе благостања и процес европских интеграција битно утицали на живот младих (Milić i Čičkarić, 1998; Nikolić i Mihailović, 2004; Tomanović, Stanojević, Jarić i dr., 2012; Stanojević, 2015). Према налазима ових истраживања, млади у Србији као најзначајније друштвене проблеме

3 Мада се незапосленост младих истиче као горући проблем младих у пост-социјалистичким државама, треба имати у виду да је незапосленост један од највећих проблема младих и у Европи, али је према налазима истраживача много израженија у пост-социјалистичким државама (Kovacheva, 2007; Roberts, Fagan, Foti, Jung, Kovatcheva and Machacek, 1999).

4 До сличних закључака дошли су и истраживачи младих рецимо у Македонији, држави која такође тежи да приступи ЕУ. Лоша економска ситуација у транзиционом периоду, према њиховим налазима доводи до високе незапослености, сиромаштва и несигурности радног места и искључености и маргинализације младих (Јованов, Давидовска и Костуранова, 2013; Топузовска Латковић, Борота Поповска, Серафимовска и Цекић, 2013; Талески, Дамјановски, Марковић и Божиновски, 2006).

наводе незапосленост, пораст сиромаштва, несигурност запослења и учесталост од обољевања.

Имајући у виду да студенти представљају специфичну под-катоорију младих, јер се још увек налазе у образовном процесу, намеће се питање каква су њихова очекивања од придруживања ЕУ. У раду се пошло од субјективне економске процене бенефита које доноси чланство у ЕУ као показатеља евро-оптимизма, односно евро-скептицизма. Истраживањем је испитиван однос између ставова студената о придруживању и поверењу у ЕУ и очекиваним променама у појединим сегментима живота. Пошло се од претпоставке да су студенти евро-оптимисти, да безрезервно подржавају приступање ЕУ, исказују висок степен поверења у ЕУ и очекују позитивне трендове у области економског раста, упошљености, социјалне сигурности и животног стандарда.

О ИСТРАЖИВАЊУ

У раду су изнети резултати добијени истраживањем на тему „Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“ које је спроведено децембра 2012. године у Србији. Истраживање је изведено на репрезентативном узорку од 818 испитаника у Србији. Узорком су обухваћени студенти Универзитета у Нишу, са различитих факултета и студијских програма (Петровић, 2014: 11-17).

Један сет питања стандардизованог упитника односио се на очекиване промене у држави по приступању Европској унији. Резултати добијени истраживањем обрађени су у SPSS програму. Значајност је ишчитавана на нивоу $p \leq 0,05$.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Највећи проценат испитаника, 43,6% одобрава улазак Србије у ЕУ, 32,8% се противи, а 23,4% нема став. Без обзира што највећи удео испитаника одобрава улазак у Унију, чак 61,4% се изјаснило да не верује ЕУ (углавном не верује 22,9% и уопште не верује 38,5%), а знатно мањи постотак, 20,1% да верује (у потпуности 2,5% и углавном верује 17,6%), док 18,5% није могло да одговори. Утврђена је статистичка значајност између ставова о приступању ЕУ и поверења у ову заједницу (Asymp. Sig. 0,000) и значајне разлике између испитаника који су за ЕУ, против ЕУ и немају став. Готово једнак удео студената који одобрава улазак у ЕУ се изјаснио да има поверење (збирно 40,6%: у потпуности верује 4,5%, углавном верује 36,1%) и да нема поверење у ову заједницу (збирно 40%: у потпуности не верује 25,1%, углавном не верује 14,9), док 19,4% није могло да одговори. За разлику од њих, студенти који се противе уласку исказали су изразито неповерење у ову заједницу (збирно 86,7%: углавном не верује 17,4%, уопште не верује 68,9%), 10% није могло да одговори, а свега 3,7%

верује (1,5% у потпуности и 2,2% углавном верује). И највећи удео студената који нема став о уласку Србије у ЕУ нема поверење у ову заједницу 65,7% (углавном не верује 26,8%, уопште не верује 38,9%), 28,9% ових испитаника није могло да се изјасни, а 5,3% углавном верује. Утврђена је статистички значајна разлика између групе испитаника који су за, против и немају став о уласку у ЕУ и поверења ($F_{(2,812)}=19,629$ Sig. 0,000). Разлика у ставовима између група изражена ета квадратом износи 0,054. Поређењем средњих вредности уочене су значајне разлике између испитаника који одобравају чланство и остале две групе (да ЕУ: АС=3,67, СД=2,261; не ЕУ: АС=4,14, СД=1,409; немам став: АС=4,78, СД=2,126).

Мада највећи удео студената одобрава интеграционе процесе мишљења је да по приступању Унији неће доћи до било каквих промена, осим у економској сфери где очекују позитивне промене (Табела 1).

Табела 1.
Очекиване промене по уласку државе у ЕУ студената Ниша

	Повећаће се	Остаће на истом нивоу	Смањиће се	Σ
Незапосленост	19,8%	47,4%	32,9%	100%
Стандард живота	38,4%	47,5%	14,1%	100%
Социјална сигурност	37,9%	49,3%	12,8%	100%
Економски раст	45,0%	42,2%	12,8%	100%

На основу добијених резултата уочене су разлике у зависности од ставова о уласку државе у ЕУ и променама које утичу на економски бољитак (Табела 2).

Табела 2.
Ставови студената Ниша о уласку државе у ЕУ и очекиване промене

Да ли одобрите улазак Ваше државе у ЕУ?	Да ли ће по уласку Ваше државе у ЕУ доћи до повећања или смањења Незапослености			Σ
	Повећаће се	Остаће на истом нивоу	Смањиће се	
Да	15,8%	33,8%	50,4%	100%
Не	27,3%	56,2%	16,5%	100%
Немам став	16,5%	60,1%	23,4%	100%
		Стандарда живота		
Да	61,7%	33,2%	5,1%	100%
Не	15,0%	59,0%	25,9%	100%
Немам став	27,8%	57,8%	14,4%	100%
		Социјална сигурност		
Да	56,3%	38,9%	4,8%	100%
Не	20,6%	56,9%	22,5%	100%
Немам став	27,4%	59,1%	13,4%	100%
		Економски раст		
Да	68,1%	28,8%	3,1%	100%
Не	23,8%	50,9%	25,3%	100%
Немам став	32,1%	55,1%	12,8%	100%

Статистички значајне разлике су утврђене између испитаника који су за, против и немају став и ставова о упошљености ($F_{(2, 811)} = 33,973$ Sig. 0,000), социјалне сигурности ($F_{(2, 809)} = 60,822$ Sig. 0,000), економском расту ($F_{(2, 807)} = 91,825$ Sig. 0,000) и животном стандарду ($F_{(2, 809)} = 94,178$ Sig. 0,000). Разлике у средњим вредностима (Табела 3) изражена ета квадратом износи за незапосленост: $\eta^2 = 0,079$, социјалну сигурност: $\eta^2 = 0,131$, економски раст: $\eta^2 = 0,187$ и животни стандард: $\eta^2 = 0,192$. Поређења кажују да се средње вредност испитаника који су за ЕУ значајно разликују од средњих вредности испитаника који се противе уласку у ЕУ и оних који немају став (да ЕУ и не ЕУ: Sig. 0,000, да ЕУ и немам став: Sig. 0,000, не ЕУ и немам став: Sig. 0,019) по питању незапослености по уласку државе у ЕУ, социјалне сигурности (да ЕУ и не ЕУ: Sig. 0,000, да ЕУ и немам став: Sig. 0,000, не ЕУ и немам став: Sig. 0,018), економског раста (да ЕУ и не ЕУ: Sig. 0,000, да ЕУ и немам став: Sig. 0,000, не ЕУ и немам став: Sig. 0,001) и животног стандарда (Sig. 0,000).

Табела 3.
Приказ аритметичких средина и стандардних девијација

	Да ли одобравате улазак државе у ЕУ?					
	да		Не		немам став	
	АС	СД	АС	СД	АС	СД
Разлике између богатих и сиромашних	1,94	0,671	1,60	0,601	1,75	0,583
Незапосленост	2,35	0,737	1,89	0,654	2,07	0,629
Социјална сигурност	1,48	0,589	2,02	0,657	1,86	0,625
Економски раст	1,35	0,539	2,02	0,702	1,81	0,644
Животни стандард	1,43	0,590	2,11	0,632	1,87	0,638

У анализи добијених података истраживан је и утицај ставова о поверењу у ЕУ на тврдње о трендовима у држави по уласку у Унију (Табела 4).

Табела 4.
Поверење у ЕУ и промене у друштво

У којој мери верујете ЕУ?	Да ли ће по уласку Ваше државе у ЕУ доћи до повећања или смањења незапослености			Σ
	Повећаће се	Остаће на истом нивоу		
		Смањиће се	Смањиће се	
У потпуности верујем	10,0%	20,0%	80,0%	100%
Делимично верујем	11,9%	37,2%	55,9%	100%
Углавном не верујем	18,7%	48,7%	32,6%	100%
Уопште не верујем	26,4%	57,0%	16,6%	100%
Не могу да одговорим	16,1%	43,6%	40,3%	100%
	Стандарда живота			
У потпуности верујем	70,0%	20,0%	10,0%	100%
Делимично верујем	67,8%	28,0%	4,2%	100%
Углавном не верујем	42,7%	49,7%	7,6%	100%
Уопште не верујем	16,9%	59,2%	23,9%	100%
Не могу да одговорим	45,6%	42,3%	12,1%	100%
	Социјална сигурност			
У потпуности верујем	85,0%	10,0%	5,0%	100,0%
Делимично верујем	62,2%	32,2%	5,6%	100,0%
Углавном не верујем	44,1%	45,7%	10,2%	100%
Уопште не верујем	30,4%	58,2%	11,4%	100%
Не могу да одговорим	37,2%	50,7%	12,2%	100%

Уопште не верујем	43,3%	50,6%	6,1%	100%
Не могу да одговорим	26,8%	53,7%	19,5%	100%
Економски раст				
У потпуности верујем	80,0%	5,0%	15,0%	100%
Делимично верујем	71,1%	26,8%	2,1%	100%
Углавном не верујем	51,6%	44,6%	3,8%	100%
Уопште не верујем	22,4%	51,8%	25,9%	100%
Не могу да одговорим	54,7%	38,5%	6,8%	100%

Највећи удео студената који верују у ЕУ, сматра да ће се незапосленост смањити, док су остали испитаници у највећем проценту мишљења да неће доћи до било каквих промена. Разлика између средњих вредности група у вези тврдњи о трендовима упошљености изражена ета квадратом износи 0,88 ($F_{(4, 808)}=19,527$ Sig. 0,000). Накнадно поређење казује да се средње вредности значајно разликују (у потпуности верујем ЕУ: $AC=2,60$, $CD=0,681$, углавном не верујем ЕУ: $AC=2,14$, $CD=0,705$, уопште не верујем ЕУ: $AC=1,90$, $CD=0,649$, не могу да одговорим: $AC=2,24$, $CD=0,713$) осим када се ради о испитаницима који у потпуности верују ($AC=2,60$, $CD=0,681$) и делимично верују у ЕУ ($AC=2,44$, $CD=0,698$). Нешто другачији резултати су добијени када се ради о трендовима везаним за животни стандард. Највећи удео испитаника који у потпуности или делимично верује у ЕУ, као и оних који немају став мишљења су да ће се животни стандард повећати (Табела 4). Утврђена је статистички значајна разлика ($F_{(4, 808)}=37,118$ Sig. 0,000), а вредност ета квадрата 0,156 између група указује на велике разлике. Поређењем средњих вредности утврђена је разлика у ставовима између испитаника који у потпуности верују ($AC=1,40$, $CD=0,681$) и уопште не верују ($AC=2,07$, $CD=0,636$), између испитаника који углавном верују, углавном не верују и не могу да одговоре ($AC=1,36$, $CD=0,534$; $AC=1,65$, $CD=0,618$ и $AC=1,66$, $CD=0,684$), оних који углавном не верују и уопште не верују ($AC=1,65$, $CD=0,618$; $AC=2,07$, $CD=0,636$) и оних који уопште не верују и не могу да одговоре ($AC=2,07$, $CD=0,636$; $AC=1,66$, $CD=0,684$). Према већинском мишљењу студената који у потпуности или делимично верују ЕУ уласком Србије у Унију социјална сигурност ће се повећати, док остали испитаници, који не верују или не могу да одговоре, сматрају да ће остати на истом нивоу (Табела 4). Статистички значајне разлике ($F_{(4, 806)}=27,111$ Sig. 0,000) изражена ета квадратом износи 0,119. Разлике су утврђене између свих група испитаника, осим када се ради о испитаницима који у потпуности и углавном верују, углавном не верују и не могу да одговоре, углавном не верују и не могу да одговоре (у потпуности верујем ЕУ: $AC=1,20$, $CD=0,523$; углавном верујем ЕУ: $AC=1,43$, $CD=0,600$; углавном не верујем ЕУ: $AC=1,63$, $CD=0,612$; уопште не верујем ЕУ: $AC=2,00$, $CD=0,639$; не могу да одговорим: $AC=1,75$, $CD=0,659$). На основу добијених података, највећи удео испитаника сматра да ће доћи до повећања економског раста, осим када су у питању испитаници који уопште не верују у ЕУ (Табела 4). Ипак утврђене су статистичке разлике између група ($F_{(4, 804)}=44,401$ Sig. 0,000) које изражене ета квадратом износе 0,181. Разлике су утврђене између испитаника који у потпуности верују ЕУ и оних који углавном и уопште не верују; између испитаника који углавном верују и оних

који углавном не верују, уопште не верују и не могу да одговоре; испитаника који углавном не верују и уопште не верују, као и испитаника који уопште не верују и не могу да одговоре (у потпуности верујем ЕУ: АС=1,35, СД=0,745; углавном верујем ЕУ: АС=1,31, СД=0,508; углавном не верујем ЕУ: АС=1,52, СД=0,571; уопште не верујем ЕУ: АС=2,04, СД=0,695; не могу да одговорим: АС=1,52, СД=0,622).

ЗАКЉУЧАК

Без обзира што највећи удео испитаника подржава улазак државе у ЕУ, на основу добијених података полазна претпоставка се показала као нетачна. Наиме, нишки студенти исказују у највећем проценту неповерење према ЕУ и позитивним помацима по уласку државе у ЕУ и надају се бољитку једино у сфери економског раста, те се могу пре сматрати меким евро-скептицима.

Међутим, на основу истраживања везе између ставова о уласку у ЕУ и променама у друштву могу се уочити евро-оптимистични ставови преваходно код испитаника који подржавају улазак у ЕУ. Највећи удео сматра да ће доћи до позитивних помака у економској сфери, у сфери животног стандарда, социјалне сигурности, упошљености, те се може говорити о њиховом евро-оптимизму. Насупрот њима испитаници који се противе уласку државе у ЕУ или немају став могу се сматрати тврдим евро-скептицима јер сматрају да неће доћи до било каквих помака, односно да ће све остати на истом нивоу.

Резултати такође указују да студенти који имају поверење у ЕУ, исказују евро-оптимизам, верују да ће чланство допринети бољитку, док они који не верују у ЕУ или не могу да се изјасне исказују углавном скептицизам и не верују да ће доћи до било каквих промена, те се могу сматрати тврдим евро-скептицима.

Узроке евро-скептицизма нишких студената треба потражити у чињеници да је у транзиционом периоду дошло до краха економских активности у граду и региону, повећања стопе незапослености и следствено томе до пада животног стандарда и смањења социјалне сигурности, а помаци у оживљавању економске активности у процесу евроинтеграција су минимални.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, C. J. "When in Doubt, Use Proxies Attitudes toward Domestic Politics and Support for European Integration". *Comparative political studies* 5 (1998): 569–601.
- Arnold, C. & M. N. Franklin. "Introduction: Issue Congruence and Political Responsiveness". *West European Politics* 6 (2012): 1217–1225.
- Van Kersbergen, K. "Political Allegiance and European Integration". *European Journal of Political Research* 1 (2000): 1–17.
- Gabel, M. & G. D. Whitten. "Economic Conditions, Economic Perceptions,

- and Public Support for European Integration”. *Political Behavior* 1 (1997): 81–96.
- Gabel, M. J. & H. D. Palmer. “Understanding Variation in Public Support for European Integration”. *European Journal of Political Research* 1 (1995): 3–19.
- de Vries, C. E. “Ambivalent Europeans? Public Support for European Integration in East and West”. *Government and Opposition* 3 (2013): 434–461.
- Efimovski, S. „Evroskepticizam kao teorijski pojam“. *Sociologija* 4 (2013): 541–556.
- Eichenberg, R. C. & R. J. Dalton. “Europeans and the European Community: The Dynamics of Public Support for European Integration”. *International Organization* 4 (1993): 507–534.
- Ioannou, D., P. Leblond, & A. Niemann. “European Integration and the Crisis: Practice and Theory”. *Journal of European Public Policy* 2 (2015): 155–176.
- Pieva, P. & T. Wilson. “Eurocepticism and Europeanisation at a Margin of Europe”. *Anthropological Journal of European Cultures* 2 (2011): 87–113.
- Јованов, И., И. Давидовска и Д. Костуранова. *Младинско организирање во Македонија*. Скопје: Национален младински совет на Македонија, 2013.
- Кнежевић, М. *Евроскептицизам*. Шабац: Заслон, 2008.
- Kopecky, P. “An Awkward Newcomer? EU Enlargement and Euroscepticism in the Czech Republic”. In *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, edited by R. Harmsen and M. Spiering, 225–245. Amsterdam: Rodopi, 2004.
- Kopecky, P. & C. Mudde. “The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe”. *European Union Politics* 3 (2002): 297–326.
- Kovacheva, S. “Flexibilisation of Youth Transitions in Central and Eastern Europe”. *Young* 1 (2007): 41–60.
- Lewis-Beck, M. *Economics and Elections: The major Western Democracies*. Michigan: University of Michigan Press, 1990.
- Leconte, C. *Understanding Euroscepticism*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire [England]; New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Lubbers, M. & P. Scheepers. “Political versus Instrumental Euro-scepticism: Mapping Scepticism in European Countries and Regions“. *European Union Politics* 2 (2005): 223–242.
- Milić, A. i L. Čičkarić. *Generacija u protest*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1998.
- Molnar, A. *Economic Crisis and Euro-scepticism: A Comparative Study of the Hungarian and Italian Case*. ECPR General Conference 2013.
- <https://ecpr.eu/filestore/paperproposal/e8a80f8a-a84f-4ef8-9df6-ec4c62efbaee.pdf> (приступљено: 10. 9. 2017.)

- McLaren, L. M. "Public Opinion and the EU". In *European Union Politics*, edited by M. Cini and N. Pérez-Solórzano Borragán, 352–364. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Nikolić, M. i S. Mihailović, ur. *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternative, 2004.
- Novak, B. *The Many Faces of Euroscepticism in Hungary and Central Europe*. The Budapest Beacon, 2014. <http://budapestbeacon.com/politics/many-faces-euroscepticism-hungary-central-europe/> (приступљено: 24. 10. 2017).
- Петровић, Ј. „Основне информације о узорку, инструменту и теренској реализацији емпиријског истраживања ‘Културна оријентација актера/ студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану’“. У *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, уредиле Д. С. Захаријевики, Г. Ђорић и Г. Стојић, 9–11. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, 2014.
- Roberts, K., C. Fagan, K. Foti, B. Jung, S. Kovatcheva & L. Machacek. "Tackling Youth Unemployment in 'East-Central Europe'". *Journal for East European Management Studies* 3 (1999): 238–251.
- Roth, F., F. Nowak-Lehmann, & T. Otter. "Crisis and Trust in National and European Union Institutions – Panel Evidence for the EU, 1999–2012". RSCAS Working Papers, 2013. <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/26975> (приступљено: 20. 9. 2017.)
- Schmitt, H. "The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-order?". *West European Politics* 3 (2005): 650–679.
- Serricchio, F., M. Tsakatika, & L. Quaglia. "Euroscepticism and the Global Financial Crisis". *Journal of Common Market Studies* 1 (2013): 51–64.
- Stokes, B. "Euroscepticism Beyond Brexit. Significant Opposition in Key European Countries to an Ever Closer EU". 2016. <http://www.pewglobal.org/2016/06/07/euroscepticism-beyond-brexit/> (приступљено: 24. 10. 2017.)
- Sørensen, C. *Love Me, Love Me Not: A Typology of Public Euroscepticism*. Brighton: Sussex European Institute, 2008. <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-19.pdf&site=266> (приступљено: 20. 9. 2017.)
- Sørensen, C. *Euroscepticism. A Conceptual Analysis and a Longitudinal, Cross-country Examination of Public Scepticism towards the European Union* (PhD Thesis). Copenhagen: Copenhagen University, 2007.
- Szczerbiak, A. "Polish Euroscepticism in the Run-up to EU Accession". In *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, edited by R. Harmsen and M. Spiering, 247–268. Amsterdam: Rodopi, 2004.
- Shepherd, R. J. *Public Opinion and European Integration*. Saxon House; Lexington, Mass.: Lexington Books, 1975.
- Taggart, P. "A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary

- Western European Party System”. *European Journal of Political Research* 33 (1998): 363–388. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1475-6765.00387/pdf> (приступљено: 20. 9. 2017)
- Taggart, P. & A. Szczerbiak. “Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality”. *SEI Working Paper No 69. European Parties Elections and Referendums Network Working Paper No 12*, 2003. <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-12.pdf&site=266> (приступљено: 20. 9. 2017)
- Талески, Д., И. Дамјановски, Н. Марковиќ и В. Божиновски. *Истражување за очекувањата на младите во Република Македонија*. Скопје: Фондација Фридрих Еберт Канцеларија Скопје, 2006.
- Tomanović, S. i D. Stanojević. *Mladi u Srbiji 2015: stanja, opažanja, verovanja i nadanja*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung; SeConS Grupa za razvojnu inicijativu, 2015.
- Tomanović, S., D. Stanojević, I. Jarić i dr. *MLADI – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 2012.
- Топузовска Латковиќ, М., М. Борога Поповска, Е. Серафимовска и А. Цекиќ. *Студија за младите во Република Македонија*. Скопје: Фондација „Фридрих Еберт“, Канцеларија во Македонија, 2013.
- Tucker, J. A., A. C. Pacek, & A. J. Berinsky. “Transitional Winners and Losers: Attitudes toward EU Membership in Post-communist Countries”. *American Journal of Political Science* 3 (2002): 557–571.
- Follesdal, A. & S. Hix. “Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik”. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 44 (2006): 533–562.
- Franklin, M. & M. Marsh. “Uncorking the Bottle: Popular Opposition to European Unification in the Wake of Maastricht”. *Journal of Common Market Studies* 4 (1994): 455–472.
- Hobolt, S. B. & J. Tilley. *Blaming Europe? Responsibility without Accountability in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Hooghe, L. & G. Marks. “Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration?” *Political Science and Politics* 3 (2004): 415–420.
- Hornat, J. *A reflection on Czech Euroscepticism before the EU elections*. Open Democracy, 2014. <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/jan-horn%C3%A1t/reflection-on-czech-euroscepticism-before-eu-elections> (приступљено: 18. 9. 2017.)
- Carey, S. “Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?”. *European Union Politics* 4 (2002): 387–413.
- Cichowski, R. A. “Western Dreams, Eastern Realities. Support for the European Union in Central and Eastern Europe”. *Comparative Political Studies* 10 (2000): 1243–78.

Christin, T. "Economic and Political Basis of Attitudes towards the EU in Central and East European Countries in the 1990s". *European Union Politics* 1 (2005): 29–57.

Weßels, B. "Discontent and European identity: Three Types of Euroscepticism". *Acta Politica* 2 (2007): 287–306.

Vesna Miltojević

EURO-OPTIMISM OR EURO-SKEPTICISM AMONG THE UNIVERSITY OF NIŠ STUDENTS

Summary

The end of the twentieth and beginning of the twenty-first century is characterized by the gradual loss of confidence in the European Union resulting in Euro-skepticism even among its earlier members. The same trend as well as the changed attitudes towards the integration processes are also noticeable among some Eastern Europe countries, which experience the membership as a way out of the transition crises. The concept of Euro-skepticism is differently defined but the definition used in this research makes a distinction between hard and soft Euro-skepticism.

This paper analyses the opinions of the University of Niš about the accession to the EU. The initial hypothesis is that the students are Euro-optimists and that they approve of the accession believing that the EU is going to bring about positive changes and the quality of life improvement. However, the results of the research based on the representative sample of 818 examinees demonstrate that the majority of the students do not believe in the positive changes although they approve of the Euro-integration processes and support Serbia's membership the EU; they can therefore be regarded as soft Euro-sceptics.

Key words: Euro-optimism, Euro-scepticism, student's attitudes, Niš.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИ РАЗРЕЗ НА ТОЛЕРАНТНОСТТА В СТУДЕНТСКА СРЕДА

Резюме

С помощта на специално създадена социологическа анкета е проведено социологическо изследване в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, целящо да се разкрие вътрешно-общностната и мултикултурната толерантност сред студентите. Изследвана е самооценката на студентите от СУ „Св. Климент Охридски“ за тяхната толерантност и степента на тяхната търпимост към чуждо: мнение, етнос, религиозна идентичност и раса, а също така отношенията на студентите към малцинствата и религиозните общности, съществуващи в България, и към мигрантите.

Резултатите от проучването показват, че сред българските студенти е формирано и преобладава толерантно отношение към различните: мнения, етноси, раси и култури. Анкетираният студент уважава културните традиции на етническите малцинства и подкрепят действията за тяхното съхранение. В по-ниска степен се наблюдава търпимост към ромското малцинство и общностите с мюсюлманско вероизповедание, включително и към мигрантите мюсюлмани.

Ключови думи: България, СУ „Св. Климент Охридски“, студентите, толерантност, малцинствата, религиозните общности, мигрантите.

ВЪВЕДЕНИЕ

Процесите на глобализация, протичащи в съвременният свят, предизвикват невиджано досега разширяване на контактите, общуването и взаимодействието между хора с различна расова, национална, етническа, религиозна и социална принадлежност. Свидетели сме на огромни по мащаби процеси на преместване на групи от хора между различни държави и вътре в държавите.

Необходимостта от разбиращелство и съжителство в обществото на общности от различни раси, националности и вероизповедания и с различни етнокултурни навици повишава изключително значението на толерантността за запазване на етническия мир, вътрешния ред, сигурността и просперитета на държавата. Това изисква разширяване и задълбочаване на дейността на държавните и обществените инсти-

¹ lucygr@abv.bg

Рад саопштен на скупу *Традиција, модернизација и идентитети VII: Однос традиције и модернизације у обликовању идентитарне културе у савременисти* који је одржан 27. маја 2016. године на Филозофском факултету у Нишу

туции за формиране на толерантно съзнание и поведение, за възпитание на веротърпимост и миролюбие във всички членове на обществото и преди всичко в младото поколение.

Етимологията на думата «толерантност» идва от лат. глагол *tolerare /toleranz/* (търпимост) (Философски речник, 1997). Значението на думата “толерантност” се вписва в християнската ценностна система и неслучайно в първоначалното си съдържание понятието „толерантност“ изразява компромис, който е трябвало да приемат католици и протестанти в епохата на религиозните войни. По-късно понятието “толерантност” получава тълкуване, според което в по-широка интерпретация на разбиране означава и “допускам.”

В съвременния живот разбирането за толерантност е още по-важно. От една страна, поради миграцията на народи от Близкия изток и Северна Африка към Европа, и от друга страна – най-важното за нас, страните от Балканите, доколкото сме на пътя на миграционните процеси, поради наличието на малцинства във всяка от страните тук солидарността и толерантността са подложени на сериозно изпитание, заради което един социологически разрез на толерантните нагласи на Балканите би могъл да даде отговор за дълбочината и степента на убеденост в толерантните нагласи.

Настоящото социологическо изследване е проведено в България и е опит да се даде ориентиращ отговор. Разбираемо, от особено значение е да се проучи състоянието на тези нагласи в младото поколение и най-вече в студентската младеж.

Мнението на студентите е важно от няколко гледни точки. Първо, доколко обществото е успяло да формира трайни нагласи на хуманизъм и толерантност в идващото поколение. Второ, предвид тяхната образованост, студентските нагласи можем да предполагаме, че са повече рационално, а не емоционално изградени. И трето, изострената им чувствителност към актуалните социални процеси и проблеми.

Изследването представя анализ на получените количествени емпирични данни за националната и мултикултурната толерантност сред студенти в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Анализът представя общи характеристики на проведеното изследване и самооценка на студентите за тяхната толерантност (тяхната търпимост към: чуждото мнение, друг етнос, друга религиозна идентичност, друга раса). Изследвано е мнението на студенти за малцинствата и религиозните общности, съществуващи в България.

Целта на социологическото изследване е да се разкрие вътрешнообщностната и мултикултурната толерантност на студентите в Софийския университет „Св. Климент Охридски“..

За постигане на поставената цел са решени следните *изследователски задачи*:

1. Създаване на инструментариум за изследване на толерантността сред студентите;
2. Създаване на организация за провеждане на изследването и анкетирането сред студентите;

3. Регистриране и изследване на мненията на студентите за толерантността;
4. Изследване на мненията на студентите за тяхната толерантност към малцинствата и религиозните общности, съществуващи в България;

МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото проучване се извърши чрез пряка социологическа анкета, която е специално съставена за тази цел.

Получените данни имат ориентиращ характер и могат да се използват при разработка на различни програми за формиране на толерантност сред студентската младеж.

СТАТИСТИЧЕСКИ МЕТОДИ

При анализа на емпиричните данни се използват едномерни и двумерни разпределения, които позволяват да се направи процентно разпределение на отговорите и да се определят отговорите, които са дали най-голям брой студенти. Като допълнение към анализа на двумерните разпределения се установява наличие или отсъствие на зависимости и връзки между изследваните променливи. За целта на изследването на зависимостите и връзките между отделните променливи се използват статистическите методи хи квадрат-анализ и дисперсионен анализ. За значими се приемат тези стойности, чието равнище на значимост е $p \leq 0,05$.

ИЗСЛЕДВАНИ ЛИЦА

В настоящето изследване бяха анкетирани 245 студенти от седем специалности, обучаващи се в шест хуманитарни факултета на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Направените предварителни статистически обработки показаха, че основните характеристики на изследваните студенти, свързани с местоживеене, пол, работа по време на следването, не се различават статистически значимо по специалностите, поради което анализът на резултатите ще се базира на събраната съвкупна информация, получена при изследването.

РЕЗУЛТАТИ

Анализ на резултатите от изследване

Обект на изследването са студенти, обучаващи се за получаване на образователна степен „бакалавър“. Анкетирани са общо 245 студенти. От тях са български студенти, което съставя 97,6% от анкетираните, и шестима чуждестранни студенти, което съставлява 2,4%

от анкетираните. Според етническата принадлежност анкетираните студенти се разпределят по следния начин: българи 89,7%, руснаци 6,6%, турци 1,6%, евреи 0,8%, роми 0,8%, арменци 0,4% от всички респонденти. От анкетираните мъжете са 35,1%, а жените – 64,9%.

Анкетираните, които са посочили, че са с постоянно местожителство, се разпределят според него по следния начин: от София – 45,7%; на второ място са студентите, дошли да следват в Софийския университет от областен център или голям град – 25,7%; на трето място са студентите, дошли от малък град – 24,9%, от село – 3,7%.

В началото на анкетата е проучена самооценката на студентите за тяхната толерантност. На въпроса ”Смятате ли, че Вие сте толерантна личност?” общо от всички анкетираните студенти 86,1% се определят като толерантни, 10,2% от респондентите не могат да преценят дали са толерантни личности, а останалите 3,7% смятат, че не са толерантни.

В изследването е проучено мнението на студентите за нравствената толерантност. Данните, получени от статистическия анализ, показват, че студентите са най-толерантни към: чуждото мнение – 83,2%, други раси – 81,5%, друг етнос – 78,9%, друга религиозна идентичност – 74,6%.

Това потвърждава тезата, че сред българските студенти преобладават толерантност и формирано толерантно отношение към различните мнения, етноси и култури.

След установяване на самооценката на студентите за тяхната толерантност следват въпроси, които определят степента на тази толерантност.

Отговорите на тези въпроси са разположени в скала от две до шест, която позволява да се изчисли:

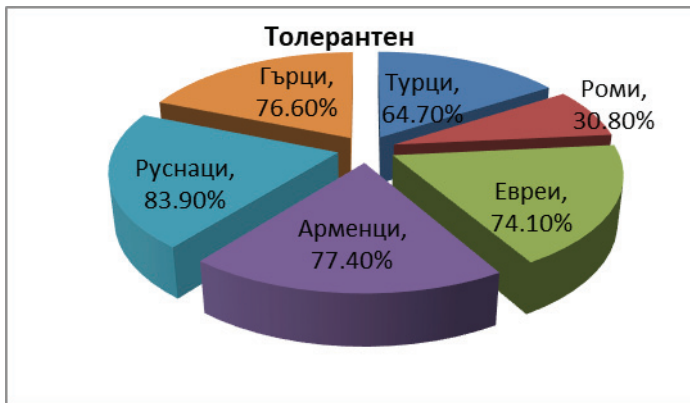
- степента на толерантна проява към малцинства, живеещи в България;
- степента на толерантна проява към религиозните общности, съществуващи в България;
- степента на проявявано толерантно отношение към други личности по изброени признаци на различия.

Важен фактор, осигуряващ сигурност, мир и просперитет на страната, са етническите взаимоотношения в обществото.

На кръговата диаграма 1 са представени резултатите от изследването, които показват в каква степен студентите са толерантни към малцинствата, живеещи в България. В низходяща последователност анкетираните посочват, че в най-голяма степен са толерантни към руснаците – 83,9%, след това към арменците – 77,4%, на трето място са гърците – 76,6%, ... и на последно място е толерантността към ромите – 30,8%.

Диаграма 1

Разпределение на отговорите на анкетираните студенти на въпроса „В каква степен сте толерантни към малцинствата, живеещи в България?“



Високият процент на нетолерантност – 36,1%, и колебаещи се – 33,2%, по отношение на толерантност към ромите се дължи на факта, че те не са достатъчно интегрирани в българското общество. Тези проценти дават основание да се обърне сериозно внимание както на формирането и възпитанието на толерантност в семейството и в училището специално към този етнос, така и на ангажирането на всички държавни институции към проблема.

В изследването е проследена зависимостта между степента на толерантност към малцинствата, живеещи в България, и половата идентичност на студентите.

От разпределението на мненията на студентите за степента на толерантност към малцинствата се вижда (табл.1), че анкетираните жени са по-толерантни към гърците, отколкото анкетираните мъже. Статистическият анализ на данните показва, че полът на анкетираните оказва значимо влияние само върху мнението за гръцкото малцинство ($\chi^2 = 10,27, p = 0,03$).

Таблица 1

Разпределение на отговорите на анкетираните студенти на въпроса „В каква степен сте толерантни към малцинствата, живеещи в България?“ по пол (%)

Гърци	ПОЛ	
	Мъж	Жена
Изцяло съм толерантен	70,9	79,6
Нито толерантен, нито нетолерантен	16,3	17,8
Изцяло не съм толерантен	12,8	2,5
Общо	100,0	100,0

Другият важен фактор е отношението на религиозните общности, съществуващи в България. На въпроса „В каква степен сте толерантни към религиозните общности, съществуващи в България?“ статистическият анализ показва, че най-висок процент на толерантност има към християните и различни направления на християнска религия.

Анкетираните студенти посочват, че са по-толерантни към религиозните общности будисти (63,8%) и израилтяни (55,2%). Сравнително резервирано е толерантно отношението към мюсюлманите (49,4%).

На хистограма 1 са представени съвкупни данни, получени от отговорите на анкетираните студенти за толерантността на религиозните общности, съществуващи в България.

Хистограма 1

Разпределение на отговорите на анкетираните студенти на въпроса „В каква степен сте толерантни към религиозните общности, съществуващи в България?“ (%)



Следва да се отбележи, че различия в отговорите по пол на анкетираните се наблюдават само по отношение на християни католици. Процентът на анкетираните жени, заявили толерантност, е с 13 пункта по-висок (80,6%) спрямо анкетираните мъже (67,0%) (табл. 2).

Таблица 2

Разпределение на отговорите на анкетираните студенти на въпроса „В каква степен сте толерантни към религиозните общности, съществуващи в България?“ по пол (%)

Християни католици	ПОЛ	
	Мъж	Жена
Одобрявам	67,0	80,6

Нито одобрявам, нито не одобрявам	27,1	17,4
Не одобрявам	5,9	1,9
Общо	100,0	100,0

$$\chi^2 = 10,24, p = 0,03$$

В изследването е проследено студентското мнение за толерантното отношение към други личности по признаци на различия.

Резултатите, получени от статистическия анализ, показват, че анкетираните студенти, които са дали отговор „постоянно“, на първо място проявяват толерантно отношение по признака инвалидност (73,3%); на второ място посочват проява на толерантност по признака пол (49,8%) и признака възраст (49,4%), и на трето място – социален или имуществен признак (48,8%), също така и степен на образование (47,3%). При отговора „в много чести случаи“ проявяват толерантност по етнически или расов признак (33,5%) и религиозен признак (30,5%). По политически признак (37,0%) проявяват толерантното отношение „понякога“.

В изследването е разгледана и трудовата заетост при студентите. На въпроса „Работите ли по време на следването?“ 75 анкетираните студенти (30,9%) са отговорили утвърдително, докато 168 студенти (69,1% от анкетираните) дават отрицателен отговор.

В проучването е проследена зависимостта между трудовата заетост на студентите и тяхното мнение по всички въпроси, поставени в анкетата.

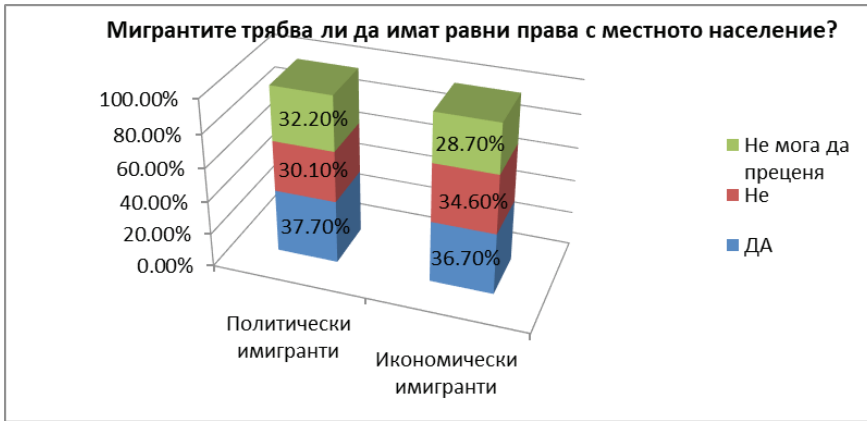
Статистическият анализ на данните показва, че равнището на значимост е по-голямо от грешката, $\alpha \geq 0,05$. Трудовата заетост на студентите по време на следването не влияе върху техните мнения по поставените в анкетата въпроси. Двете променливи са независими.

В проучването бяха зададени въпроси, целящи да определят степента на толерантност към мигрантите. В отговорите на въпроса „Трябва ли да се помага на бежанците (емигрантите)?“ висок е процентът на анкетираните студенти (86,8%), които са посочили, че трябва да се помага при определени условия. Делът на изследваните студенти (12,3%), които твърдят, че трябва да се помага безусловно, е незначителен.

На въпроса „Мигрантите трябва ли да имат равни права с местното население?“ анкетираните студенти са отговаряли значително по-често, че мигрантите трябва да имат равни права с местното население, при условие че са със същата им религиозната идентичност – 48,8%. По отношение на толерантността към политически и икономически имигранти анкетираните студенти се разделят на почти три равни групи. Отговорите им се разпределят с незначителна разлика (диаграма 2).

Диаграма 2

Разпределение на отговорите на анкетираните студенти на въпроса „Мигрантите трябва ли да имат равни права с местното население?“



ИЗВОДИ

Получените от настоящето изследване резултати показват, че в българската студентска среда са сформирани и преобладават толерантните отношения към различните мнения, етноси, раси и култури. Преобладава толерантното отношение към другите балкански народи.

Наред с положителните резултати по отношение на толерантността, които се установяват сред студентите, се наблюдава и нетолерантно и колебливо отношение към ромите. Наблюдава се също така ниска толерантност по религиозен признак към мюсюлманската религиозна общност и нейния етнокултурен модел на поведение.

Тези резултати показват, че в българското общество трябва да се засили работата за формирането и възпитанието на толерантност в младото поколение от ранна възраст: в семейството и в системите за предучилищно и училищно възпитание, но също така се изисква по-пълно и дейно участие на всички държавни институции в интегрирането на ромите в обществото, и особено на масмедията.

Целесъобразно е да се създаде и прилага система за формиране на толерантност и по време на обучението на младежите във висшите учебни заведения.

ЛИТЕРАТУРА

Философски речник. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1997.

SOCIOLOGICAL DIMENSION OF TOLERANCE IN A STUDENT ENVIRONMENT**Summary**

A sociological survey was conducted at Sofia University “Snt. Kliment Ohridsky”, in which a specially developed questionnaire was aimed at revealing the intracommunity and multicultural tolerance among the students. Subject of the survey was the way the students assessed the extent of their tolerance to other peoples’ opinion, ethnical, religious identity and racial background, as well as the attitude of the students to the minority religious communities, existing in Bulgaria and to the migrants.

The results of the survey show that a tolerant attitude is formed and prevails among the students with respect to different: opinion, ethnic groups, races and cultures. The respondents showed respect to the cultural traditions of the ethnic minorities and support for their preservation. However, the survey shows a lower tolerance of the students to the Roma minority and the Muslim communities, including the Muslim migrants.

Key words: Bulgaria, Sofia University “Snt. Kliment Ohridsky”, students, tolerance, minority, religious communities, migrants.

ПРИКАЗИ



ДОПРИНОСИ И ИЗАЗОВИ СОЦИОЛОГИЈЕ У СЛОВЕНИЈИ¹

Поводом одржавања научног скупа 50 година развоја социологије у Словенији, академик Здравко Млинар сачинио је књигу-зборник интервјуа и прилога под називом *Каква социологија? За какво друштво?* У њој су укључене различите генерације социолога у Словенији после Другог светског рата. Свима њима су постављена иста питања: а) да оцене досадашње домете развоја социологије у Словенији; б) мартирају кључна проблемска поља којима су се различите генерације социолога бавиле у одређеним друштвеним периодима; в) да одговоре на питање: каква је социологија потребна данас, и за какво друштво?; и најзад, г) да учине саморефлексију на властиту професионалну каријеру и ангажованост.

Приликом избора учесника прилога за зборник, аутор се трудио да они припадају не само различитим генерацијама, већ да су из различитих области професионалног ангажовања у социологији (од опште теоријске и методолошке проблематике, преко социологије рада, економије, индустријских односа, до истраживања друштвене структуре, социо-класних промена, социјалне организације рада, расподеле друштвене моћи, политичке социологије, социологије културе, морала, религије).

У својој композицији овај зборник има шест делова: 1) *исходшта и изазови*, 2) *социологија у светлу преображаја друштвених дисциплина*, 3) *социологија и друштвена пракса*, 4) *социолошко деловање и отварање према свету*, 5) *изабрани примери из праксе*, 6) *како напред?*

Књига је снабдевена резимеом и именским и предметним регистром.

Како у изради ове књиге/зборника, који је посвећен јубилеју и историји развоја социологије у Словенији, тако и презентацији стваралаштва, укључене су све кључне фигуре и генерације у словеначкој социологији: а) прва, оснивачка социолошка генерација – до 1990; б) друга, транзициона, од 1990-2000; в) трећа, савремена, настајућа – постмодерна. И док је прва генерација социолога стварала у знаку Марксове парадигме и социјалистичког пројекта, и у чијем су се фокусу нашли социјални аспекти индустријализације, урбанизације и промене у социјалној структури социјалистичких друштава; друга, је стварала у знаку импозције социјализма, дезинтеграционих процеса и распада СФРЈ и транзиције; трећа се данас фокусира на теме глобализације и информацијског друштва и постмодерне потрошачке културе. У књизи је представљено стваралаштво преко 135 словеначких социолога, међу којима су: З. Млинар, Р. Ризман, Н. Тош, В. Рус, С. Саксид, Ф. Адам, Д. Рупел, С. Флере, Ротер, Драгош, Кершеван...

¹ Zdravko Mlinar, prir., *Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?*, Ljubljana, 2016.

Као приређивач и уредник књиге/зборника, која је требала да послужи као предлогак за јубиларни конгрес Словеначког социолошког друштва, који се одржао 29. септембра 2017, академик Здравко Млинар написао је пригодан и инструктиван увод и закључни текст, дајући такође резиме и уводне напомене за свако поглавље ове књиге. Пре сваког прилога, сваки аутор дао је кратку аутобиографску белешку као својеврсну ауторефлексију о својој професионалној каријери и свом опредељењу за избор позива социолога.

Ова књига представља први целовит и сериозан пресек и преглед активности најистакнутијих словеначких социолога, различитих генерација и оријентација. Она пружа увид у плурализам теоријско-методолошких оријентација и богатство научних поља у којима у они ангажовани. Али и имплицитно даје одговор на питање: „*Каква социологија, за какво друштво?*“ Могло би се овде приметити – да ова књига више говори о стању у савременој словеначкој социологији, него о томе за какво се друштво они залажу. Но, свакако, књига заслужује пажњу читатеља, иако она нема амбицију да представља систематску историју социологије у Словенији. То ће бити дужност неке нове генерације социолога. Хвала професору Млинару на оваквој студији, која својим приказима представља увод у историју социологије и својеврсну социологију социологије, о једном позиву и професији, њеној истраживачкој одисеји и деонтологији.

Млинарев зборник-студија илуструје тезу о развоју и променама саме социологије у контексту друштвених промена: од монистичке ка плуралистичкој парадигми, и од монопартијског друштва ка плуралистичком друштву. Она нам даје преглед лепеза истраживачких поља на којима је ангажована савремена социологија у Словенији, као и открива нам њену антидогматску и примењену оријентацију. Такође нас подсећа и на чињеницу да је и у време социјализма, социологија у Словенији била најмање иделогизована и да је била претежно оријентисана на емпиријска истраживања.

Без обзира на политичке дезинтеграционе процесе на овом простору, социолози треба да наставе са сарадњом на заједничким пројектима изучавања промена савременог друштва, да граде интелектуалну заједницу и културну конфедерацију уз респект различитости. На тај начин се остварује процес међусобног подстицања у области стваралаштва, унапређује научно-истраживачка делатност и отвара прави пут за мондијализацију разумевања и сарадње међу нашим народима. Време ја да се међуниверзитетска активност *homo academicus*-а и регионална професионална сарадња социолога подигну на виши ниво, да се обогате новим облицима комуникације који ће имати не само сазнајну већ и социокултурну функцију.

Сви ми који смо 60-их година прошлог века студирали социологију, једнако смо учили из ондашњих најбољих удбеника из социологије и социолошких теорија дојена социологије на просторима Југославије: Жеже Горичара, Радомира Лукића, Анте Фиаманга, Руди Супека... Распадом СФРЈ прекинут је рад и Југословенског удружења за социологију, док је наставио да живи некадашњи заједнички часо-

пис *Социологија*. Иако су танке везе сарадње између новонасталих професионалних удружења у новонасталим државама, која су добила не само националне префиксе већ и доминантну етнокултуролошку садржину прилога/тема у својим публикацијама, ипак веза није прекинута. Прекинут је рад на заједничким истраживачким пројектима, иако ова друштва у транзицији на бившем простору Југославије још увек имају много заједничког не само у прошлости, него и у структурно-динамичким проблемима транзиционе савремености, што могу бити нова научна поља за социолошка, мултидисциплинарна и трансдисциплинарна истраживања, тј. професионалну сарадњу.

Како у уводној студији, тако и у закључном пледоајеу академик Здравко Млинар у књизи коју Вам представљамо „*Каква социологија? За какво друштво?*“, не даје само ретроспективни поглед на различите активности и научна поља професионалних социолога у Словенији, већ и на партиципативни еманципаторски потенцијал професије социолога у савременом друштву, истичући да социологија није пука социографска наука, већ критичка наука о комплексном проблему – друштво – човек – култура и да у том смислу социологија има поред научно-сазнајне и социјално-културну функцију, те да може служити мобилизацији грађанства за њихово рационално и демократско учешће у преображају савременог друштва. У том контексту професор Млинар посебно потенцира улогу акцијских, интерактивних и партиципативних истраживања у методологији заснивања и остваривања различитих пројектних циљева и задатака у савременој социологији. Ова врста истраживања на различитим нивоима друштвене организације, а посебно у локалним заједницама и микроструктурама, може имати значајну улогу и помоћи актерима друштвених промена у модернизацији и развоју савременог друштва. На тај начин, професија социолога може остварити одређену сазнајну и социјалну улогу, реафирмисати своје позивне али и шире социјалне циљеве и задатке.

Можда ће нека нова генерација социолога, која ће избећи погубним замкама неопозитивистичког методолошког индивидуализма, али и трауматолошке сенке/шокове транзиције, на постављено питање: *Каква социологија, за какво друштво?*, потражити одговор у хоризонту трагања за алтернативном социологијом, за алтернативно друштво! Јер, како је својевремено поручио *Имануел Волерстин*, социолози никад не треба да забораве да трагање за истином не треба одвајати од трагања за Добротом/Правдом и Слободом. Они, се не смеју задовољити само описом друштвених појава или валоризацијом текућих јавних политика, већ морају показати креативну снагу у трагању за алтернативним пројектима и алтернативним друштвом хуманости, одрживог развоја, Слободе и Наплетка, тј. истраживању и заснивању својеврсне социологије будућности. На тим великим истраживачким пројектима и задацима социологија мора остварити мултидисциплинарну сарадњу са монтологијом и футурологијом као трансдисциплинарним наукама.

Подсећајући на креативне и еманципаторске потенцијале савремене социологије, као и могућности ангажовања актера позива социологије данас, не можемо да се не сетимо да је током прошле године обележен јубилеј – 100 година од рођења америчког социолога *Рајта Милса*, чије је дело „Социолошка имагинација“ (1959), поред Веберовог дела („Привреда и друштво“), једно од најутицајнијих социолошких дела у XX веку, које је утицало на критички реafirмацију позива и улоге социолога у савремености. Овде подсећамо да је Рајт Милс (1916-1962) за свој краatak животни век оставио блиставе трагове у професионалној каријери, као и да је утемељивач радикалне рефлексивне социологије. Развио је беспoштeдну критику једностраности у савременој социологији: критикујући њене поделе на хипертеоријску и хиперемпиријску оријентацију, али и ограничености функционалистичке и марксистичке доктрине, као и указао на маргинализацију бројних научних поља у америчкој социологији, а посебно оних која су везана за доње сегрегисане друштвене слојеве и групе савременог друштва. И поред тога, Рајт Милс је са оптимизмом гледао на позив социолога и мисију социологије, сматрајући је заједничким интелектуалним именитељем културе наше савремености и нашег доба. Стога је подсећање на стваралаштво овог истакнутог америчког и светског социолога увек подстицајно за нову генерацију социолога протагониста позива социологије, као радикалне науке друштвене критике у потрази за могућностима хуманизације друштва и еманципације човека. Савремена актуелизација вредности Милсовог дела, а посебно значај његове социолошке имагинације има трајну и инструктивну вредност за обнову и реafirмацију позива социолога данас.

О МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ БЕЗ ГРАНИЦА¹

Као резултат сарадње Филозофског факултета из Ниша и Савеза Срба у Румунији 2016. године појавио се други број часописа *Исходишта* (први број штампан је 2015. године). Часопис је посвећен материјалној и духовној култури Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима, што је био и назив научног скупа одржаног на Филозофском факултету у Нишу октобра 2015. године. У зборнику се претежно налазе радови који су на том скупу презентовани.

У часопису се налази 19 радова са 21 аутором. Аутори тих радова су из различитих институција у Румунији и Србији. Обједињени једном заједничком темом – материјалном и духовном културом Срба, аутори су показали да ова тема може бити обрађена на веома различите начине. Теме обрађене у овим радовима могу се систематизовати у више група. Увек актуелне историјске теме бивале су предмет бројних радова из области књижевности. Преглед таквих радова Срба у Румунији у којима се описују догађаји и личности везани за Први светски рат дао је Стевана Бугарског, насловивши свој прилог као *Светски рат 1014-1918, у међуратној завичајној књижевности Срба у Румунији*. Највећи део радова заправо јесу мемоарски списи, за које аутор тврди да су „на граници белетристике и документарне прозе“, али могу бити од користи и као историјски извори.

Обичајима Срба посвећени су радови: Кристине Митић *Обичаји Срба јужног Баната (традиционално, старо, обновљено, ново)*, Михаја Радана *О Карашевским и Алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија* и Миљане-Радмиле Радан Ускату *Сличности у свадбеном обичају Карашевака и румунских Алмажана – доказ о карашевско-алмашком суживоту у прошлости*. У раду Кристине Митић побројани су обичаји које ова заједница још увек љубоморно чува и којима настоји да очува и свој идентитет на овим просторима. О обичајима и обредима који имају заједничке елементе код Карашевака и њихових суседа Румуна из Алманашке долине говори се у раду Михаја Радана. Алмажанима и Карашевцима – поређењем њихових свадбених обичаја, бави се и Миљана Радан-Ускату, показујући да сличности у њиховим обичајима јесу сведочанство о њиховом суживоту у прошлости.

Науци о народним говорима припадају радови: Бојане Вељовић *Употреба императива за означавање прошлих понављаних радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице*, Јордане Марковић *Мултикултуралност у жаргонизмима*, Живе Милина *Банатска Црна Гора. Историја. Говор. Ономастика*, Саше Митровића *Осврт на српску антропонимију у дунавској клисури* и Радивоја Младеновића *Датив у говорима метохијско-косовско-северношарпланинског ареала*. У овим

¹ *Исходишта (Originations)* 2. Темешвар/Ниш: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији и Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2016.

радовима осветљене су поједине језичке или ономастичке црте у говору разних крајева српске језичке територије.

О српском језику као страном и нематерњем говори се у радовима Иване Митић и Марије Стефановић *Употреба предлога у српском као нематерњем језику којим говоре ученици албанске националности* и Тамаре Ђирић и Марије Синђић *Истраживање учења „српског језика као завичајног“ између младих из дијаспоре и матице*.

Из области лексикологије су радови: Љубомира Степанова *О првом српско-румунском речнику кетфелског проте Милана Николића*, Јелене Стошић *Славенизми у Банатском алманаху (1827)* и Ирене Цветковић Теофиловић *О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године*. Љубомир Степанов износи драгоцене податке у вези са *Српско-румунским речником* М. Николића, истичући да он представља „зачетак српско-румунске лексикографије“. Био је то аматерски рад једног свештеника, осмишљен да задовољи тренутне потребе једне приватне гимназије. Турцизмима у путопису *Поклоњеније гробу Господњу* посветила је пажњу Ирена Цветковић Теофиловић, поредећи их са истоветном лексиком у путопису Јеротеја Рачанина из 1727. године. Славенизми, тј. славеносрбизми у Банатском алманаху из 1827. године нашли су своје место у раду Јелене Стошић.

Своје место нашла је и историја језика. Тој проблематици посвећена су два рада. Надежда Јовић анализира *Морфолошке одлике рукописа Поклоњеније гробу господњу (1734) Андреја Петковића* и закључује „да се у деклинацији и конјугацији јављају српске народне и српскословенске особине“ у овом путопису. Драгана Новаков у раду под насловом *Неке језичке и дијалекатске црте зборника (Рс 684) из прве четвртине XIX века* показује да овај зборник има српске народне језичке црте херцеговачко-крајишког дијалекта, са елементима рускословенског.

Положају Срба посвећени су радови Саше Јашина *Српско племство из Баната у другим православним земљама*, Љубише Митровића *Улога српске интелектуалне дијаспоре у очувању културног идентитета и афирмацији интереса Србије* и Октавије Неделку и Лидије Чолевић *Срби у Букурешту. Општи приказ*. У раду Саше Јашина говори се о српској елити из Баната, која је у „трагању за очувањем социјалног идентитета“ одлазила у друге православне земље, где су њихови потомци настојали да очувају свој идентитет. Љубиша Митровић се осврће да најновију тенденцију миграције високообразовне генерације, истичући да се у том случају мора говорити о „категорији интелектуална дијаспора“. Та дијаспора мора имати значајну улогу у очувању културног идентитета. Аутор истиче потребу „редефинисања националне стратегије о дијаспори“. О томе да су Срби у Букурешту имали своје место и да је недовољно истражена њихова улога у промоцији српске културе у том делу Румуније, сведочи рад Октавије Неделку и Лидије Чолевић.

Часопис *Исходишта*, покренут са намером да промовише мултикултуралност у мултиетничким срединама и/или периферним областима, пре свега кроз приказ материјалне и духовне културе Срба у тим

областима, наставља са својом мисијом – по други пут доноси богате прилоге, поткрепљене драгоценим подацима. И у овом другом броју своје место нашла је српска историја, обичаји Срба, српски народни говори, српска ономастика и бројна друга језичка и друштвена поља. Аутори прилога у овоме часопису показали су своју добру информисаност, проницљивост и способност за валидну анализу појава које обрађују у својим радовима. То читаоцу гарантује да ће се упознати са нечим што досад није знао, али и да ће тематика радова бити инспирација за нове идеје или нови приступ. Радови у овоме часопису приближиће читаоцу крај или време које до сада није познавао.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. IV, Number 1

Niš, (2018)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

150

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година IV, број 1

Ниш, (2018)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Тирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190



Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+ 94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој =
Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development /
главни и одговорни уредник Љубиша Митровић.
- Год. 4, бр. 1 (2014)- . - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2018 - (Ниш : Scero print). - 24cm

Три пута годишње
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116